

Antti Hautamäki, Juha Leppänen,
Roope Mokka ja Aleksi Neuvonen

KATSE YLÖS KUOPASTA MAHDOLLI- SUUKSIIN

Uuden ajan työ ja toimeentulo

12.1.2017

Sitra muistio
© Sitra 2017

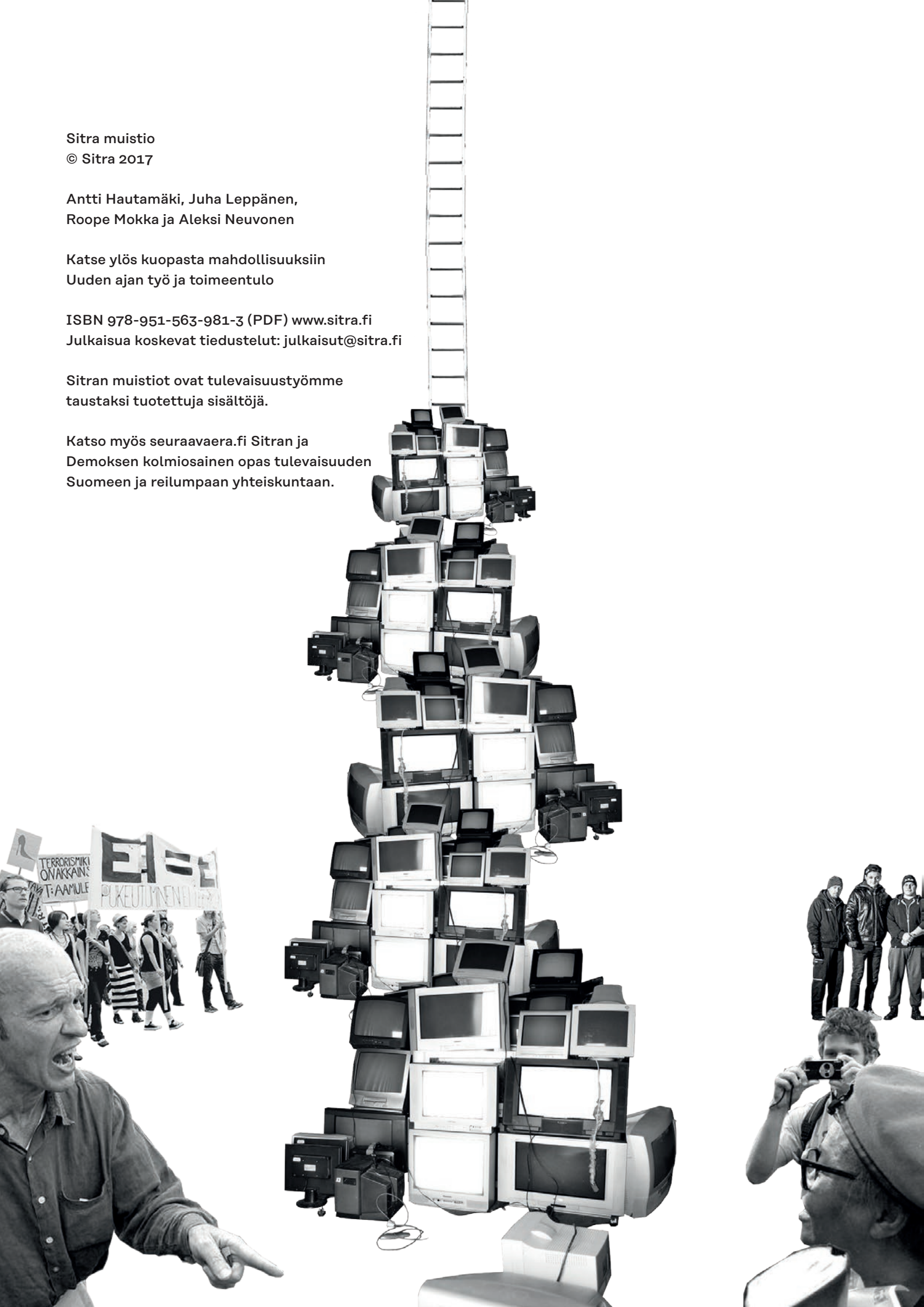
Antti Hautamäki, Juha Leppänen,
Roope Mokka ja Aleksis Neuvonen

Katse ylös kuopasta mahdollisuuksiin
Uuden ajan työ ja toimeentulo

ISBN 978-951-563-981-3 (PDF) www.sitra.fi
Julkaisua koskevat tiedustelut: julkaisut@sitra.fi

Sitran muistiot ovat tulevaisuustyömme
taustaksi tuotettuja sisältöjä.

Katso myös seuraavaera.fi Sitran ja
Demoksen kolmiosainen opas tulevaisuuden
Suomeen ja reilumpaan yhteiskuntaan.

Sisällys

Esipuhe	4
Kirjoittajien alkusanat	5
1. Länsimaita haastaa historiallinen murros	7
2. Radikaalin murroksen logiikka – miksi kaikki muuttuu nyt?	9
Globalisaatio hajotti arvontuotannon ja syvensi työnjakoa	10
Digitalisaatio muuttaa talouden perustan	12
Väestönmurros muuttaa kulttuurin ja talouden dynamiikkaa	15
3. Suomen tarina on ollut menestys	17
4. Varaosia – millaisin toimin yhteiskunta ja talous sopeutuvat digiaikaan	21
"\"Taseet töihin\" – nykyisten resurssien tehokas ja luova käyttö	22
1. Co-production	22
2. Jakamistalous & paikallistalous	23
3. Smart city	24
4. Avoin data	25
Kokeilevämpi hallinto luo tilaa uudelle	25
1. Uusi verotus- ja redistribuutiomalli	25
2. Kansalaislähtöinen kokeilutoiminta	26
3. Proaktiivinen sääntely	27
4. Poliitiikka paikallisen toiminnan rakentajana	27
5. Uusien lupauksien aika	29
Mitä muutos tarkoittaa ihmiselle?	30
Työ, ammatti ja paikka yhteiskunnassa	31
Uusi aika tarvitsee uutta politiikkaa tulonjaosta	33
Lopuksi: Ihmisen arvo ja yhteiskunta murroksen jälkeen	35
Kirjoittajista	38
Lähteet	39

Esipuhe

Tämä muistio on osa Sitran ja Demos Helsingin Seuraava erä -visiotyötä, jossa rakennetaan uutta tarinaa edistyksestä. Seuraavassa erässä tarkastellaan kolmea teemaa: Työtä ja toimeentuloa, Demokratiaa ja osallisuutta sekä Kasvua ja edistystä. Katse ylös kuopasta mahdollisuuksiin -artikkeli on osa Seuraava erä: Työ ja toimeentulo -verkkojulkaisua, jossa julkaistaan tämän artikkelin lisäksi useita lyhyempiä artikkeleita, haastatteluja ja kiteytyksiä työn ja toimeentulon tulevaisuudesta.

Vuoden 2017 aikana täydennämme Seuraava erä -julkaisusarjaa monipuolisilla puheenvuoroilla ja näkökulmilla, jotka edustavat asiantuntemusta sekä kotimaasta että maailmalta. Kevään aikana julkaisemme samankaltaiset kokonaisuudet myös kahta muuta teemaa, eli demokratiaa ja osallisuutta sekä kasvua ja edistystä koskien. Vuoden aikana toteutamme lisäksi kansalaiskeskustelujen sarjan, johon kutsumme suomalaisia rakentamaan yhteistä tulkintaa yhteiskuntamme käynnissä olevista muutoksista, päämääristä ja niiden toteuttamisesta.

Helsingissä, 2. tammikuuta, 2017
Paula Laine ja Aleksi Neuvonen

Kirjoittajien alkusanat

KAIKKI KEHITTYNEET YHTEISKUNNAT OVAT SUUREN MUUTOKSEN JA EPÄVARMUUDEN TILASSA.

Digitalisaatio, globalisaatio ja väestön ikääntyminen murtavat kasvun, tuottavuuden ja hyvinvoinnin perinteisen yhteyden ennennäkemättömällä tavalla. Päättäjät ponnistelevat Suomessa talouden, viennin ja uusien työpaikkojen eteen. Nykyistä korkeampi työllisyys palkkatöissä on yleisesti hyväksytty tavoite. Vuonna 2016 ponnistelut kilpistyivät pitkään neuvoteltuun kilpailukykysojiumukseen ”kikyyn”, joka tähtää työn hinnan alentamiseen. Silti on epävarmaa, onko näillä suurilla poliittisilla ratkaisuilla enää entisenkaltaista tehoa.

Meistä kirjoittajista ”kikyn” kaltaiset ponnistelut vastaavat vanhan maailman keinoilla aikaan, jossa nuo keinot eivät enää tepsii. Tämä artikkeli sai alkusysäyksensä tästä kirjoittajien aikalaiskokemuksesta. Olimme kyllästymiseen asti kuulleet ekonomistista puhetta talouskasvun ja tuottavuuden välttämättömyydestä hyvinvoinnille. Emme usko tähän kertomukseen enää. Ajatteleme, että hyvinvointia ja sen edellytyksiä pitää lähestyä osin aivan uusista näkökulmista.

Digitalisaatio ja globalisaatio näyttävät murtavan kasvun, tuottavuuden ja hyvinvoinnin yhteyden. Muutoksen suurin yhteiskunnallinen seuraus on se, että monien nykyisten ammattien tarve ja työpaikkojen määrä saattaa vähentyä radikaalisti. Arvioita siitä, miten paljon ja kuinka nopeasti ammatteja katoaa ja minkä verran tilalle syntyy korvaavaa työtä, on paljon. Lisäksi arvioiden mittaluokat vaihtelevat. Olemme myös tietoisia siitä, että aiempienkin teknologisten murrosten yhteydessä on esitetty hurjia arvioita työpaikkojen häviämisestä. Lopulta hävinneiden työpaikkojen tilalle on syntynyt jopa aiempaa enemmän uudenlaista työtä, usein aivan odottamattomista suunnista.

Näyttää kuitenkin selvältä, että arvonmuodostus ja ihmisten toimeentulo perustuvat tulevaisuudessa entistä vähemmän tavaroiden tuotantoon ja kuluutukseen – ja nykyistä suuremmin ihmisten toimintaan ja vuorovaikutukseen. Ihmisten fyysiseen työpanokseen ja tavaroiden tuottamiseen liittyviä ammatteja on varmasti tulevaisuudessakin, mutta digitaalinen murros muuttaa näidenkin ammattien työnkuvia. Tämä arvonmuodostuksen logiikan muutos on jo pitkällä. Siksi teollisen ajan toimintamalleihin perustuva politiikka ei enää pysty turvaamaan hyvinvointia. Tarvitaan uutta digitaalisen ajan politiikkaa.

Tässä artikkelissa piirrämme ensin kuvan siitä, millaisessa murroksessa suomalainen talous ja yhteiskunta ovat ja millaisia haasteita siitä seuraa yksilöille ja yhteiskunnalle erityisesti työn ja toimeentulon muuttuessa. Artikkelin kahdessa jälkimmäisessä luvussa pohdimme, millaisia mahdollisuuksia murros voi tarjota sekä millaisilla keinoilla ja politiikalla Suomi ja muut teolliset maat voivat uudistaa yhteiskuntiaan kansalaisten hyvinvoinnin mahdollistamiseksi ja edistämiseksi.

Artikkeli suhteuttaa nykyaikaa 1700-luvulla alkaneeseen teollistumiseen. Teollinen vallankumous oli kokonaisvaltainen teknologinen, kulttuurinen, sosiaalinen ja taloudellinen muutosprosessi, jonka seurauksena yhteiskunnan perusmekanismit ja oletusarvot oli suunniteltava uudelleen. Samankaltainen murros on nyt käynnissä teollistuneissa länsimaissa. Artikkelin otsikon sana ”kuoppa” viittaa niin sanottuun Engelsin paussiin: historioitsijoiden mukaan teollistumisen alkuvaiheessa teknologinen murros aluksi heikensi monien ammattiryhmien toimeentuloa vuosikymmenten ajaksi, vaikka pidemmällä aikavälillä yhteiskunnat vaurastuivat. Suomessa ja muissa länsimaissa voi nähdä 2010-luvun alkuna samankaltaiselle kuopalle. Oikealla politiikalla murroksen aiheuttamaa kuoppaa voidaan kuitenkin loiventaa ja sieltä nousua nopeuttaa.

Meidän kirjoittajien lähestymistapa aiheeseen on ennakoinnillinen: haluamme katsoa pelottomasti tulevaan ja käynnistää keskustelua eri vaihtoehtoista ja niiden toivottavuudesta. Suurten muutosten keskellä on tärkeää pystyä käymään keskustelua myös sellaisista vaihtoehtoisista tulevaisuuksista, jotka vaikuttavat ensi silmäyksellä hyvin ei-toivottavilta ja jopa epätoimennäköisiltä – mutta toteutuessaan erittäin merkityksellisiltä. Siitä on kyse myös tässä artikkelissa: haluamme avata näkymiä sellaiseen kehitykseen, josta on tähän asti ollut vaikea keskustella rakentavasti. Juuri sellaisessa tilanteessa sekä politiikan että ihmisten valinnoilla on merkitystä ja niinpä niitä on tärkeä pohtia ennalta. Siinäkin tapauksessa, että ennakoitu muutos olisi paljon esitettyä pienempi ja vaikutuksiltaan suotuisampi. Silloin olemme tehneet luultavasti jotain oikein huolta aiheuttaneen vaihtoehdon ennaltaehkäisemiseksi.

Haasteista huolimatta viestimme on ylävireinen: digitalisaatio avaa uusia mahdollisuuksia kaikille tuottaa arvoa ja tulla toimeen. Tämän mahdollisuuden hyödyntäminen edellyttää kuitenkin radikaaleja muutoksia nykyisiin ajattelutapoihin. Jotkin hyvät valinnat säilyttävät yhä arvonsa: yksilön kannalta valtion tärkeimpiä velvollisuuksia tulevaisuudessakin on tukea kaikkien kansalaisten kyvykkyyksien kasvua ja hyödyntämistä läpi elämänkaaren, aivan kuten Suomi ja muut Pohjoismaat ovat tehneet tähänkin asti.

Uuden ajan työ ja toimeentulo -artikkeli on tulosta neljän kirjoittajan yhteisestä, vapaasta pohdinnasta. Olisimme voineet kuvata nyt kuvatun kehityspolun sijaan tai rinnalla myös monia vaihtoehtoisia tarinoita yhteiskuntamme tulevaisuudesta. Mielestämme tämä kehityskulku vaikutti kiinnostavalta ja merkitykselliseltä, siksi päätimme keskittyä siihen. Artikkelia on vienyt eteenpäin oma uteliaisuutemme, ei mikään yksittäinen ideologia tai minkään organisaation tavoite.

Helsingissä, 2. tammikuuta, 2017

Antti Hautamäki, Juha Leppänen, Roope Mokka, Alekski Neuvonen

1. Länsimaita haastaa historiallinen murros

Digitalisoituminen murtaa toimialarajoja, altistaa yritykset ja organisaatiot globaalille innovaatiokilpailulle ja mahdollistaa myös eksponentiaalisen tuottavuuden kasvun. Toimiala ja ammattikunta toisensa jälkeen ovat viime vuosina saaneet huomata, että informaation siirtyminen digitaaliseen muotoon on isompi asia kuin normaali teknologinen päivitys. Taloudellisena ja yhteiskunnallisena muutoksena murros on monien kommentaattorien mielestä verrattavissa 1700-luvulla alkaneeseen teolliseen vallankumoukseen. Emme voi tietää, mihin suuntaan tulevaisuuden kehitys vie – nyt kuvaamme yhden mahdollisen suunnan.

DIGITALISAATIOKEHITYS mullistaa kokonaisia toimialoja ja ammatteja. Ensin informaatioteknologia mahdollisti teollisen tuotannon automatisoinnin ja tuotantoketjujen pilkkomisen globaaleiksi alihankintaketjuiksi. Perinteisiä toimenkuvia hävisi ja teollisten työpaikkojen määrä länsimaissa väheni. Viime vuosina työpaikkoja on kadonnut massoittain mediasta, musiikkibisneksestä ja pankkipalveluista. Kaikki filmiin ja valokuvaan liittyvä on jo siirtynyt digitaaliseen maailmaan. Monet perinteiset yritykset näillä toimialoilla kamppailevat selviytymisestään. Seuraavaksi osansa saavat koulutus, vähittäiskauppa, liikenne, konsulttiliiketoiminta, terveydenhuolto ja kirjanpito. Ylipäänsä kaikki sellainen työ, joka perustuu rutiineihin, automatisoidaan yhä useammin. Näitä työpaikkoja on länsimaissa noin puolet nykyisistä työpaikoista.¹

Käynnissä oleva muutos ei rajoitu yksittäisiin toimialoihin tai työntekijäryhmiin. Kyse on paljon suuremmasta yhteiskunnallisesta murroksesta. Selkeänä historiallisena vertailukohtana nykyhetkeen on siirtyminen teolliseen yhteiskuntaan noin kaksisataa vuotta sitten. Britanniasta alkaneesta teollisesta vallankumouksesta vallitsee yleinen väärinkäsitys, että kyse oli lähes eksponentiaalisesta vaurauden kasvusta.

1. Frey & Osborne (2016)

Todellisuudessa teollistuvat yhteiskunnat kokivat useiden vuosikymmenien jakson, jossa monet ammattikunnat menettivät työnsä ja elantonsa. Vasta myöhemmin pystyttiin lunastamaan uusien teknologioiden ja tuotantotapojen hyötyjä. Historioitsijat puhuvat kyseisestä ajanjaksosta niin kutsuttuna Engelsin taukona tai paussina, suomalaisittain kuoppana: ajanjaksona, jolloin suuri teknologinen murros heikensi kansalaisjoukkojen toimeentuloa. Länsimaissa on nähtävissä analoginen tilanne, jossa monet perinteiset ammatit korvautuvat digitaalisilla tai automaattisilla ratkaisuilla. Kuoppa viittaa myös yhteiskunnalliseen odotushorisonttiin, jossa suurella joukolla ihmisiä ei ole näköpiirissä samanlaista toivoa edellisiä sukupolvia paremmasta pärjäämisestä kuin ennen.

Kuten teollisessa vallankumouksessa, nytkin talouden lisäksi koko yhteiskunta muuttaa muotoaan. Teollistumisessa tuottavuus alkoi kasvaa, kun yhteiskunnan ja liiketoiminnan peruspilarit suunniteltiin uusien toimintatapojen mukaisesti. Siitä alkoi lopulta ennennäkemätön vaurastumisen kausi. Samalla syntyi kaksi uutta yhteiskuntaluokkaa. Muodostuivat työväenluokka, jonka elinolojen parantamisen ympärillä pyöri merkittävä osa 1900-luvun politiikasta, sekä keskiluokka, jonka laajeneminen oli yksi teollistumisen laukaiseman vaurastumisen ja poliittisten reformien tärkeimmistä tuloksista. Samoin nykymuotoisen puoluekentän ja kaupunkisuunnittelun synnyn voi sijoittaa teollistumisen alkuun.

Nyt käynnissä olevan kehityksen yksi keskeisistä ilmiöistä näyttää olevan tuttujen yhteiskuntaluokkien asemien taantuminen. Globaalisti verkottuneen talouden ensimmäisiä uhreja oli länsimainen työväenluokka, jolta on kadonnut hyväpalkkaista, vakaata työtä. Digitaalinen murros ulottuu paraikaa yhä pidemmälle keskiluokkaan. Perinteisiä hyväpalkkaisia, pitkää koulutusta vaatineita työpaikkoja häviää eikä vastaavia synny heti tilalle. Toisaalta tavallisten ihmisten mahdollisuus käyttää uusimpia teknologioita ja saada valtava määrä informaatiota käyttöönsä on parantunut ennennäkemättömästi.

On mahdollista, että digitalisoituminen ja robotisaatio ovat käynnistäneet teolliseen vallankumoukseen verrattavan, vuosikymmeniä kestävä murroskauden, jonka aikana yhteiskunnan perusrakenteet järkkyvät, toimeentulon muodot muuttuvat ja vaurautta jaetaan radikaalisti uudelleen. Nykyihmiset tietävät tulevasta yhteiskuntajärjestyksestä todennäköisesti yhtä vähän kuin 1800-luvun alun ihminen osasi kuvitella sitä, että tavalliset työläiset pääsevät joskus lentokoneilla valtamerien ylitse, työläisten lapset nousevat presidenteiksi tai että menestyvät lääkäri-isät huolehtivat perheen perunoiden keittämisestä ja vaippojen vaihdosta.

Käynnissä olevan muutoksen kolme suurta avointa kysymystä ovat seuraavat: minkä verran uudenlaisia työpaikkoja syntyy, millaista toimeentuloa ne tarjoavat ja miten laajasti toimialojen digitaalinen murros muuttaa omistamisen ja tulonjaon rakenteita? Lähivuosina tehtävällä politiikalla joko onnistutaan tai epäonnistutaan ratkomaan sitä, miten yhteiskunnat pysyvät koossa suuresta murroksesta huolimatta ja miten onnistutaan rakentamaan merkityksellistä elämää kaikille, ei vain digitaalisen talouden eliitille. Poliitikalla voi mahdollisesti vaikuttaa myös siihen, kuinka syvä ja pitkä ”Engelsin kuoppa” on.

2. Radikaalin murroksen logiikka – miksi kaikki muuttuu nyt?

Käynnissä olevan taloudellisen muutoksen suurin aiheuttaja on uusien teknologisten ratkaisujen tuleminen kypsään vaiheeseen. Tämä on johtanut monien toimialojen laajamittaiseen digitalisoitumiseen. Sen ohella globalisaatio kiihdyttää talouden muutosta. Kolmantena isona taustatekijänä vaikuttavat väestörakenteen suuret muutokset. Siksi maailma ei ole ennallaan, eivätkä vanhat opit kasvun ja hyvinvoinnin rakentamisesta enää päde.

TALOUDEN RADIKAALI MURROS voidaan kiteyttää vanhan teollisen ajan pääomaintensiivisen ja korporatiivisen rakenteen murtumisena ja siirtymisenä talouteen, jossa arvoa tuotetaan globaaleissa verkostoissa. Muutoksen suurin yhteiskunnallinen vaikutus on talouskasvun irtautuminen hyvinvoinnin ylläpitämisestä. Talouskasvu ei enää luo entiseen tahtiin uusia työpaikkoja ja sen kasvun hedelmät jakaantuvat monien maiden sisällä edeltäviä vuosikymmeniä epätasaisemmin. Tämä kaikki liittyy siihen, miten talouskasvun on ajateltu syntyvän. Perinteinen kaava

TALOUSKASVU = TYÖPANOKSEN KASVU + TUOTTAVUUDEN KASVU

kertoo vain talouskasvun laskentatavan. Ehdot sille, miten työn määrää lisätään ja tuottavuutta parannetaan, ovat muuttuneet dramaattisesti. Tuottavuus mittaa vain kykyä muuntaa tuotannon panoksia rahalliseksi arvoksi. Se ei mittaa sitä, kuinka tehokkaasti panokset muuntuvat hyödyksi tai hyvinvoinniksi. Nyt käynnissä olevan muutoksen seurauksena monet hyödykkeet ovat halventuneet ja osa on muuttunut käyttäjille jopa ilmaisiksi. Digitaalisen kommunikaation laajentuminen on myös synnyttänyt kokonaan uuden kerroksen markkinoiden ulkopuolella tapahtuvaa ihmisten yhteistoimintaa, joka ei näy tuottavuusluvuissa. Jos aiemmin tarvitsi kuvitukseksi valokuvan, se piti ostaa. Nyt sen voi saada internetistä maksutta creative commons-lisenssillä. Wikipedia on pitkälti tuhonnut kaupallisen tietosanakirjamarkkinan. Koska Wikipediassa ei ole mainoksia, tästä syntyy mainosmarkkinoille usean miljardin euron lovi.² Tämän kehityksen ansiosta tuottavuuden

2. Mason (2015)

ja talouskasvun merkitys mittareina on muuttunut ja muuttuu. Pohjimmiltaan talouden murroksessa on kysymys arvontuotannon ehtojen radikaalista muutoksesta.³

Keskeiset muutoksen tekijät ovat globalisaatio, digitalisaatio ja väestörakenteen muutos. Näiden taustalla vaikuttavat jo pistemäisesti myös seuraavat isot muutostekijät: luonnonvarojen niukkuus ja ympäristön kantokyvyn asettamat rajoitukset.

Globalisaatio hajotti arvontuotannon ja syvensi työnjakoa

”Työpaikat siirtyvät Kiinaan” on jo metaforan asteella oleva hokema. Globalisaation näkyvin ja dramaattisin vaikutus on ollut teollisten työpaikkojen häviäminen kehittyneistä teollisuusmaista ja käänteisesti uusien työpaikkojen syntyminen kehittyviin maihin. Globalisaatiota luonnehtivat ennen kaikkea maailmantalouden keskinäinen *riippuvuus* ja voimavarojen *liikkuvuus* yli rajojen. Esimerkiksi Yhdysvaltain asuntoluottomarkkinoiden romahduksesta lähtenyt kriisi vuonna 2008 käynnisti muutosaallon, joka levisi nopeasti laajalle. Suomessa kriisi alkoi vaikuttaa viiveellä, mutta sitten sen vaikutukset ulottuivatkin syvälle. Riippuvuus on havaittavissa myös siinä, miten Kiinan talouskasvun hidastuminen heijastuu vaikkapa raaka-aineiden ja öljyn hintaan.

Globaalitaloudessa pääomat, tavarat, palvelut ja ihmiset voivat liikkua entistä vapaammin. Liikkuvuutta on edistetty usein kansainvälisin sopimuksin Euroopan unionista Maailman kauppajärjestöön WTO:hon. Uusimpana kansainvälisenä pyrkimyksenä on TTIP, joka vapauttaisi kauppaa Yhdysvaltain ja EU:n välillä. Yritysten on nyt entistä helpompi sijoittaa toimintonsa sinne, missä niiden hoitaminen on niiden kannalta edullisinta. Teollinen tuotanto sijoitetaan kehittyviin ja kehitysmaihin, joissa työvoima on edullista, ympäristösääntely usein löyhää ja joita ympäröivät isot, kasvavat markkinat. Toisessa ääripäässä muodolliset pääkonttorit sijoitetaan veroparatiiseihin tai Luxemburgin kaltaisiin finanssikeskuksiin, joissa verotus on kevyttä. Sen sijaan strategiset toiminnot, kuten suunnittelu ja tuotekehitys, sijoitetaan sinne, mistä löytyvät parhaat osaajat. Tämän optimoinnin seurauksena yritysten suorat investoinnit ulkomaille kasvavat, mutta niiden kotimaissa ei välttämättä synny uusia työpaikkoja.

Isot monikansalliset ja transnationaaliset yritykset, jotka toimivat useissa maissa ja levittäytyvät verkostomaisesti, ovat olleet globalisaation keskeisiä toimijoita. Thomas L. Friedmanin sanoin: globalisaatio tekee maailmasta *litteän*.⁴ Koko maailma on avoinna ja yritykset voivat toimia kaikkialla, tuottaa ja hankkia asioita sieltä missä se on kannattavinta ja myydä siellä missä

3. Arvolla tarkoitamme tuotteen tai toiminnan tuottaman hyvän määrää, katsottuna jonkin ihmisen tai ryhmän näkökulmasta. Taloudellinen arvo eli hyvän määrä rahassa ilmaistuna on vain yksi tapa mitata arvoa. Taloudellista arvoa ei voida mitata, jos tuote ei ole markkinoilla eikä sillä ole ostajaa. Samankin asian arvo voi olla erilainen eri tahoille. Arvon luomisesta enenevä osa tapahtuu markkinoiden ulkopuolella kansalaisten verkostoissa. Tällöin puhumme yhteiskunnallisesta arvosta ja merkitysten luomisesta.

4. Friedman (2005)

on parhaat markkinat. Mutta globalisaatio tapahtuu keskittämisen kautta ja väestö ja varallisuus kasautuvat suuriin metropoleihin. Globaalia maailmaa on sanottu myös *piikikkääksi*, koska esimerkiksi patentit, innovaatiot ja start-upit keskittyvät hyvin harvoihin keskuksiin.⁵ Taloudellista kasautumista osoittaa se, että maailmassa oli vuonna 2014 noin 1600 miljardööriä ja se, että maailman 85 rikkainta ihmistä omistaa yhtä paljon kuin maailman köyhin puolisko.

Tietyt maantieteelliset alueet erikoistuvat ja niihin kasaantuu relevanttia osaamista. Tällaisia alueita ovat esimerkiksi Bostonin seutu, joka on lääketieteen ja bioteknologian johtavia keskuksia maailmassa, ja Piilaakso, joka on erikoistunut digitaalisiin palveluihin ja alustoihin. Globalisaatio johtaa syvenevään työnjakoon, joka menee vähitellen tehtävärakenteisiin asti: jokainen tehtävä voidaan ulkoistaa sille, joka tekee sen parhaiten. Merkittävä osa pitkälle jalostettujen tuotteiden arvosta jakaantuu usean maan ja toimijan välillä.⁶ Merkille pantavaa on, että laitteiden kokoonpanon osuus, joka mielletään juuri tuotannoksi, jää koko arvoketjussa marginaaliseksi. Suurin arvonlisä tulee kehittyneissä maissa tapahtuvasta suunnittelusta, muotoilusta, markkinoinnista ja liikkeenjohdosta. Yhä pienempi osa yhtiön tai sen myynnin arvosta palautuu palkkana työvoimalle.

Globalisaatiota ei voi pitää kielteisenä ilmiönä. Se yhdentää maailmantaloutta, avaa valtavat markkinat ja luo suunnattoman osaamispotentiaalin. Globalisaatio aiheuttaa luovan tuhon, jossa heikosti tuottava yritystoiminta korvautuu paremmin tuottavalla. Globalisaatio on laskenut työyksikön reaalikustannuksia ja samaan aikaan kasvattanut maailmantalouden kokoa. Globalisaatio on nostanut satoja miljoonia ihmisiä köyhyydestä.

Kehittyneet maat ovat silti isojen haasteiden edessä. Kehittyvien talouksien integroituminen globaaleihin markkinoihin on tuonut työmarkkinoille ison, globaaleilla standardeilla matalapalkkaisen työntekijäryhmän, jota vastaan kehittyneiden talouksien työntekijöiden täytyy kilpailla. Kehittyneiden maiden pitää pärjätäkseen keskittyä aineettoman pääoman tuottamiseen ja hyödyntämiseen uusien teknologioiden, taidokkaan brändäämisen ja oivaltavien palvelujen kautta. Pohjoismaista etenkin Ruotsi on osoittanut, että sillä tavalla pieni, työvoimaltaan suhteellisen kallis maa voi synnyttää Ikean ja H&M:n kaltaisia kuluttajatuotejättejä. Menestyminen edellyttää kykyä toimia globaaleissa arvoverkostoissa siten, että oma osaaminen ja omat vahvuudet yhdistetään sitä parhaiten täydentävän muun globaalin osaamisen kanssa.

Kansallisvaltioille globalisoituminen on myös valtava poliittinen haaste. Valtioiden kyky ohjata talouksia ja vaikuttaa yhteiskunnan kehitykseen esimerkiksi verotuksella heikkenee. Kansallisvaltiot ovat ajautuneet verokilpailuun keskenään, koska suuryritysten on helppo siirtää investointinsa ja työpaikkansa niitä eniten houkutteleviin maihin. Verotuskohteista on tullut

5. Florida & Gulden (2005)

6. Ali-Yrkkö & Rouvinen (2015)

liukkaita: yritykset muuttavat muotoaan tai vaihtavat maata minimoidakseen veronsa. Samalla valtioita kohtaavat haasteet ilmastonmuutoksesta maahanmuuttoon ylittävät valtioiden rajat. Koska pääomaa on yhä vaikeampi verottaa, vastareaktiona on alettu puhua kiinteistöjen, maan, luonnonvarojen tai päästöjen tiukemmasta verotuksesta.

Ihmisten liikkuvuus on edelleen suhteellisen vähäistä verrattuna muiden tuotannontekijöiden liikkuvuuteen. Väestön liikkuvuus näkyy erityisesti kaupungistumisena ja maiden sisäisenä muuttoliikkeenä. Globalisaation yhteen liittämät suurkaupungit ja niiden metropoliseudut muodostavat yhteisen rakenteen, jossa ihmiset ja omistukset liikkuvat usein saumattomammin kuin kaupunkien ja kansallisen periferian välillä. Suomessakin helsinkiläisellä tai oululaisella tietotyöläisellä saattaa olla tiiviimmät yhteydet New Yorkiin tai Shanghaihin kuin kotimaan pikkukuntiin. Suuret kaupunkiseudut saattavat olla yhtä vaikutusvaltaisia kuin osa kansallisvaltioista.

Myös kulttuuri muuttuu syvästi. Globalisaatio yhdenmukaistaa ajattelu- ja toimintamalleja kaikkialla synnyttäen globaalin eliitin, joka osaa toimia globaalissa maailmassa. Vastaavasti valtioiden sisällä eri ihmisryhmien kokemusmaailmojen erot kasvavat. Osa väestöstä löytää viiteryhmänsä yhä globaalimmin ja kansallinen kulttuuri ja instituutiot menettävät asemaansa. Globaali tulonjako on kärjistynyt. Vaikka globalisaatio on lisännyt vaurautta koko maailmassa ja nostanut satoja miljoonia ihmisiä köyhyydestä, niin samalla se tuhoaa perinteisiä elinkeinoja ja aiheuttaa suuria muutoksia yhteiskuntarakenteissa, erityisesti globaalissa etelässä.

Globalisaatiosta on tullut teollistuneiden maiden työväestön keskeinen huolenaihe. Tämän seurauksena protektionismi ja vaatimukset kotimaisten työpaikkojen suojelemisesta ovat nousseet uudestaan poliittiseen keskusteluun. Tämä on luonut maaperää nationalistisille ja populistisille liikkeille ja puolueille. Globalisaation äärimmilleen kiihdyttämään kilpailuun liittyvä luova tuho on vaikea kohdata, jos muutosvastarinta kasvaa ja välttämättömiä rakenteellisia uudistuksia ei kyetä tekemään. Brexit-päätös Britanniassa ja Donald Trumpin nousu presidentiksi Yhdysvalloissa ovat tästä viimeaikaisia esimerkkejä.

Digitalisaatio muuttaa talouden perustan

Digitalisaatio vauhdittaa globalisaatiota mahdollistaen uudenlaisen taloudellisen logiikan, joka perustuu verkostomaiseen organisoitumiseen ja informaatioon keskeisenä tuotannontekijänä.⁷ Se on synnyttänyt automatisaation ja robotiikan, jotka nostavat tuottavuutta ja vähentävät ihmistyön tarvetta. Digitalisaatiolla on syvästi vaikutukset talouteen ja yhteiskuntaan. Erityisesti työn tekemisen ehdot ja työn luonne muuttuvat.

7. Manuel Castellsin Informationismi, ks. Castells (2000).

Digitalisaatiota luonnehtivat erityisesti:

- Datan ja informaation räjähdysmäinen kasvu (big data)
- Esineiden internet ja yhä useamman laitteen kytkeminen verkkoon
- Pilvipalveluihin perustuvan alustatalouden syntyminen
- Automaation, robotiikan ja tekoälyn laajeneva käyttö ihmistyön korvaamiseen

Digitalisaation perustana oleva teknologia kehittyy erittäin nopeasti. Tietokoneet ovat yhä tehokkaampia ja pienempiä ja data liikkuu yhä nopeammin. Teknologian ja hardwaren rinnalla myös ohjelmistot – software – kehittyvät. Erityisesti erilaiset monimutkaisten, suurten aineistojen käsittelyyn kehitetyt algoritmit ovat lisänneet tietotekniikan käyttöä päätöksenteossa. Algoritmit ohjaavat jo lähes kaikkia digitaalisen maailman toimintoja älykkäistä sähköverkoista aina pörssikauppaan siinä määrin, että on alettu puhua ”algoritmiesta vallankumouksesta.”

Muutaman viime vuoden aikana datan määrä on kasvanut eksponentiaalisesti. Kyvystä käsitellä tätä big dataa on tullut oma liiketoiminnan alueensa ja välttämättömyys tunnettujen esimerkkien Googlen tai Amazonin lisäksi myös vaikkapa pankkiiriliikkeille tai markkinointitutkimuslaitoksille. Big datan suuret lupaukset liittyvät kuitenkin arkisempiin asioihin: sen toivotaan tuovan tehokkuutta esimerkiksi terveyden edistämiseen, energian tuotantoon ja liikenteeseen.

Merkittävä osa digitalisaatiota liittyy ympäristön digitalisaatioon: erilaiset sensorit välittävät informaatiota ihmisen kehosta, asunnoista, liikenteestä tai ilmanlaadusta laitteisiin ja palvelimille. Teollinen internet on tehnyt laitteiden etäohjauksesta ja etähuollosta uuden teollisen palvelun. Puettavasta älystä on jo tullut merkittävä terveyden edistäjä, kun ihminen saa sen ansiosta tarkkaa tietoa sydämensä sykkeestä, unensa laadusta tai rasituksensa määrästä.

Digitalisaatio mahdollistaa hierarkioiden purkamisen ja siirtymisen verkostomaisiin tuotantotapoihin. Teollisena aikakautena taloutta johtivat suuret, hierarkiset korporaatiot. Tuotantoon tarvittiin suuria pääomia, joiden kartuttamisessa valtio tuki yrityksiä. Digitaalisena aikana syntyy horisontaalista, yhteistyöhön perustuvaa tuotantoa, johon ei tarvita suuria alkupääomia. Koordinoivan roolin ottavat suurten hierarkisten yritysten sijaan alustaoperaattorit.

Alustatalous muuttaa liiketoiminnan ehtoja: se muodostaa uuden välittäjäportaana palvelujen ja asiakkaiden väliin. Tästä tunnetuin esimerkki on kyytipalvelu Uber. Oman autonsa omistavat uudenlaiset taksikuskit operoivat sen alustalla eri puolilla maailmaa, ja Uber veloittaa kaikista kyytimaksuista tietyn prosenttiosuuden. Tuore esimerkki on asiakkaiden pankkitransaktioiden siirtyminen yhden luukun ja kortin tarjoajille, jolloin asiakas ei ole enää suoraan yhteydessä omaan pankkiinsa. Yleisemminkin finanssialan uusi teknologia, fintech, murtaa tulevaisuudessa koko finanssialan kuluttajien kännykkämaksuista sijoitusanalyysiin.

Digitalisaatio antaa rajattomat mahdollisuudet skaalata digitaalisia tuotteita ja palveluja. Samaa peliä voidaan ladata miljoonia kertoja ilman, että pelin tuottajalle aiheutuu lisäkustannuksia. Digitaalisessa taloudessa ”voittaja saa kaiken”. Se joka onnistuu skaalaamaan palvelunsa nopeasti ja ennen muita, saa koko markkinan haltuunsa. Paras esimerkki tästä on Google, joka onnistui ensimmäisenä luomaan helpon ja kattavan hakukoneen. Toisaalta digitaalitaloudessa markkinoille pääsy on helpompaa, minkä seurauksena uusia yrittäjiä ilmaantuu nopeasti ja vanhat yritykset saattavat hävitä yhtä nopeasti.

Digitalisaation vaikutus työllisyyteen on yksi aikamme tärkeimmistä kysymyksistä. Aikaisemmat teknologioiden murrokset ovat hävittäneet työpaikkoja ja kokonaisia ammattikuntia mutta synnyttäneet myös niitä korvaavia uusia työpaikkoja. Usein nämä uudet työtehtävät ovat edellyttäneet parempaa koulutusta ja niistä on palkittu paremmin. Iso kysymys kuuluu: onko digitaalinen vallankumous poikkeus tästä säännöstä?

Teoksessaan *The Rise of the Robots* Martin Ford väittää digitalisaation tuhoavan valtavan määrän työpaikkoja lähes kaikilla toimialoilla. Fordin mukaan kaikki rutiininomaiset ja ennakoitavat tehtävät tulevat automatisoitumaan. Esimerkiksi Yhdysvalloissa teollisuustyöväestön osuus työvoimasta on pudonnut 1950-luvulta alkaen 30 prosentista 10 prosenttiin.⁸ Nyt työvoiman häviäminen on tullut rutiinipalveluihin kuten hampurilaisketjuihin, joissa robotit valmistavat tuotteet automaattisesti tilausten mukaan.

Pitkään kuviteltiin, että asiantuntijatyö säilyttää arvonsa ja tarpeellisuutensa. Mutta mitä suurempia tietomääriä tietokoneet pystyvät käsittelemään ja mitä enemmän ne oppivat, sitä älykkäämpiä koneista tulee ja sitä useammin ne pystyvät korvaamaan asiantuntijan työn. IBM:n kehittämä Watson-tekoälyjärjestelmä kykenee jo ihmistä parempiin analyysihin esimerkiksi sairauksien diagnosoissa tai monimutkaisen taloudellisen datan analyysissä. Monet asiantuntijatehtävät talouden, juridiikan, hallinnon, opetuksen, median ja terveydenhoidon alueella ovat saaneet tekoälyjärjestelmistä vakavan kilpailijan. On arvioitu, että puolet kaikista nykyisistä työtehtävistä tullaan automatisoimaan tulevien parinkymmenen vuoden aikana.⁹

Digitalisaatio luo toisaalta myös uusia työmarkkinoita. Erilaisten palvelualustojen kautta työn tarjonta ja kysyntä saadaan kohtaamaan. Internetistä löytyy välityspalveluja lähes kaikelle työlle alkaen siivouksesta (Freska) ja kotipalvelusta (care.com) aina kielenkääntämiseen asti (Lexitec). Syntyy myös kokonaan uudenlaisia työnkuvia ja ammatteja, jotka hyödyntävät digitaalisten työkalujen ja robottien työpanosta ja nostavat niiden tekemän panoksen arvoa. Uusia tehtäviä syntyy myös sitä kautta, että tietokoneet sujuvoittavat ihmisten välistä yhteistyötä ja työnjakoa.

Uusia työpaikkoja siis syntyy, mutta niiden syntymistä on vaikeampi hahmottaa kuin vanhojen häviämistä. On myös mahdollista, että uusia työ-

8. Ford (2015)

9. Frey & Osborne (2016)

paikkoja syntyy huomattavasti vähemmän kuin vanhoja katoaa. Lisäksi uudet työt syntyvät usein matalapalkka-aloille. Kokonaisuuden kannalta digitalisaatio voi kuitenkin parhaimmillaan olla keskeinen tapa nostaa hyp-päyksellisesti resurssien käytön tehokkuutta ja siten myös vähentää ympäris-tön kuormitusta.

Väestönmuutos muuttaa kulttuurin ja talouden dynamiikkaa

Globalisaation ja digitalisaation ohella yhteiskuntaamme haastaa uudenlai-nen väestönmuutos. Pitkään laskenut globaali syntyvyys on jo hidastanut globaalin talouden kasvua. Ihmiset ovat työpanokseltaan tuottavimmillaan 15–65 -vuotiaina ja vielä niin, että väestön ollessa nuorta luovuudesta ja uusien elämäntapojen muovautumisesta syntyy ainutlaatuista yhteiskunnal-lista ja taloudellista dynamiikkaa.

Se, että aikuistuvia nuoria on paljon, merkitsee yleensä kulutuksen lisääntymistä. Nuoret aikuiset ostavat uusia koteja, autoja ja tarvitsevat asun-noilleen uusia kaupunginosia ja lapsilleen uusia päiväkoteja ja kouluja. He myös tuovat työn tarjontaa markkinoille. 1950–1970 -luvulla länsimaissa elettiin paisuvan vaurauden aikaa aikuistuvien suurten ikäluokkien ansiosta. Joka vuosi kaikki rikastuivat – usein jopa monella kymmenellä prosentilla. Samaan aikaan pystyttiin uudistamaan tuotannon rakenteita ja nostamaan tuottavuutta.

Yksinkertaisimmillaan talouskasvun potentiaalin voi laskea kertomalla tulevan työvoiman määrän tuottavuudella. Vuoden 1960 ja 2005 välillä glo-baalin työvoiman määrä kasvoi 1,8 prosentilla vuodessa. Tällä hetkellä työ-voiman määrän kasvu on valahtanut hieman yli yhteen prosenttiin ja jatkaa vähenemistään.¹⁰ Lähes kaikissa kulttuureissa koulutuksen ja varallisuuden yleistymisen myötä syntyvyys laskee.

Maailman väestö kasvaa edelleen, mutta sen luomisvoimaisimman osan eli nuorten määrä ei kasva. Väestö kasvaa siitä syystä, että ihmiset elävät pidempään. Väestöennusteiden mukaan useimmissa suurissa talouksissa kuten Euroopassa, Kiinassa ja Yhdysvalloissa, on vuoteen 2050 asti yli kol-mannes eläkeläisiä, siis yli 65-vuotiaita. Suomessa tästä on puhuttu yleensä huoltosuhteen huononemisenä: tuloveron maksajien ja eläkeläisten suhteen heikkenemisenä. Harva suomalaisista osaa tai edes uskaltaa ajatella, mitkä ovat ikääntyvän väestön kulttuuriset ja muut dynaamiset vaikutukset. Uudis-tusten tekeminen yhteiskunnassa ei ainakaan helpotu. Pahimmillaan edessä on kulttuurisen vanhuuden, eli perinteisten rakenteiden hallitsema ja jäykkä yhteiskunta. Toisaalta ikääntyneet eivät muodosta yhtenäistä ryhmää, joka olisi yksiselitteisesti muutoksia vastaan.

Konsulttiyritys McKinseyn tutkimusosasto Global Institute on arvioinut, että puolet viidenkymmenen viime vuoden globaalista talouskasvusta on

10. Sharma (2016)

syntynyt teknologian kehityksestä ja puolet lisääntyneestä työvoimasta.¹¹ Nyt kun väestönkasvu taittuu seuraavien 50 vuoden aikana, ja työvoiman kasvu jo sitä aiemmin, tarvitaan ennennäkemätöntä tuottavuushyppyä. McKinseyn arvioiden mukaan tuottavuuden kasvun tulee olla 80 prosenttia nopeampaa kuin aiemmin historiassa, jotta talouskasvua voitaisiin pitää yllä globaalilla tasolla. Ja kuten aiemmin jo huomasimme, laskevat hinnaltaan halvat ja osin maksuttomat hyödykkeet tuottavuutta.

Väestönmuutokset näyttävät vielä aivan erilaisilta, jos niitä tarkastelee maatasoa pienemmässä maantieteellisessä mittakaavassa. Silloin nähdään useita maita yhdistävä jatkuva kaupungistuminen. Suomessa väestö kasvaa suurissa yliopistokaupungeissa ja niiden lähiseuduilla sekä syntymisen että muuttoliikkeen ansiosta.

Muuta Eurooppaa hitaammin kaupungistuneessa Suomessa kaupungistuminen jatkuu ja sen vauhti jopa kiihtyy. Kaupunkiverkkotutkimuksen mukaan vuodesta 1995 vuoteen 2014 metropolialue ja monipuoliset korkeakoulupaikkakunnat ovat kasvaneet 10–55 prosenttia, mutta maakuntaveturit ja pienet kaupunkiseudut ovat menettäneet jatkuvasti väestöä.¹² Kaupungeissa kasvaa työvoiman lisäksi myös tuottavuus: innovaatioita syntyy tiheästi asutuilla alueilla, ilmeisesti juuri siitä syystä, että erilaista ammatillista osaamista on monipuolisesti tarjolla ja erilaisten ihmisten kohtaamisia syntyy helposti. On luultavaa, että uusia, häviäviä ammatteja korvaavia työpaikkoja syntyy maaseudulle ja pieniin kaupunkeihin hitaammin kuin uutta osaamista ja liiketoimintaa houkutteleviin kasvukeskuksiin.

11. McKinsey Global Institute (2015)

12. MDI aluekehittämisen konsulttitoimisto (2015)

3. Suomen tarina on ollut menestys

Suomi on ollut myöhäisen teollistumisen maana menestystarina. Maa on pärjännyt hyvin tietyn teollisen vaiheen kehityksessä 1960–1980-luvuilla: teollinen vienti kasvoi jatkuvasti ja väestön ikärakenne oli suotuisa. Näiden varaan rakennettiin hyvinvointivaltio. Siinä kehityksessä tuotavuuskehityksen turvaaminen oli avainasia. Nyt ollaan siirtymässä tai siirrytty toisenlaiseen vaiheeseen, jossa kilpailu on globaalia ja tuotteiden arvonmuodostus erilainen. Uusi vaihe haastaa perinteisen politiikan ja sen käsitykset kasvusta ja työpaikoista.

SUOMEN TARINA kasvun ja työpaikkojen luomisessa on tähän asti ollut menestys. Talous on kasvanut, ja kasvu on tarkoittanut ihmisille työtä ja toimeentuloa. Kasvusta osa on koottu veroina yhteiseen pottiin. Se on mahdollistanut hyvinvointivaltion perustoiminnot: hyvinvoinnin levittämisen tasaisesti eri ihmisryhmille ja talouskasvun lisävauhdittamisen investoimalla kasvun tekijöihin kuten koulutukseen, tutkimukseen ja infrastruktuuriin. Tämä on ollut politiikan keskeinen lupaus: yhteiset päätökset tuovat kasvua ja sitä kautta työpaikkoja ja verotuloja, mikä tarkoittaa hyvinvointia kaikille.

Politiikan lupaus kansalaisten hyvinvoinnin lisäämisestä on pysynyt koossa niin kauan, kun on voitu luottaa siihen, että kasvua syntyy ja että se tarkoittaa lisää työpaikkoja. Devalvaatio talouspolitiikan mahtivälineenä 1970- ja 1980-luvuilla on tästä yksi esimerkki. Otettiin kansalaisilta ostovoimaa alentamalla markan arvoa. Vastineeksi saatiin viennin kautta kasvua, joka tarkoitti kansalaisille työpaikkoja.

Talouspolitiikka Suomessa on perustunut taloustieteilijä Robert Solowin oppeihin, joiden mukaan kasvu perustuu teknologian mahdollistamaan työn tuottavuuden nousuun ja toisaalta työvoiman saatavuuteen.¹³ Solowin selitysmalli on kiehtova, sillä se näyttää selittävän, miksi esimerkiksi 1960–1970-luvuilla elettiin niin valtavaa nousukautta ja miksi kasvu on sen

13. Solow (1987)

jälkeen hidastunut. Solowin opit pitävät yhä paikkansa, mutta kokonaiskuva ei ole niin yksinkertainen kuin hän antaa ymmärtää. Tuottavuutta on tavoiteltu sekä työvoimakustannuksia laskemalla (työvoimaa vähentämällä tai siirtämällä tuotantoa matalamman palkkatason alueille) että innovaatioita ja koulutusta tukemalla. Erityisesti Suomessa on tehty merkittäviä panostuksia niin koulutukseen kuin t&k-toimintaan. Tämän osaamislähtöisen panostuksen parhaat ja tehokkaimmat vuodet ovat kuitenkin takana. Reippaillaan panostuksilla koulutukseen ja innovaatioihin ei ole enää viime vuosikymmeninä saatu aikaiseksi samanlaista tuottavuuden parantumista kuin aiemmin.

Koska elämme suurta teknologis-väestöllistä murrosta, emme vielä tiedä, mitkä ovat oikeita muuttujia kuvaamaan ihmisen aktiviteetin määrää, teknologisen kehityksen vaikutusta ja näistä syntyvän arvon määrää tulevaisuudessa. Se jo tiedetään, että globalisaation, digitalisaation ja väestönmuutoksen yhteisvaikutuksen seurauksena vanhat reseptit eivät Suomessa enää päde. Kokonaistuottavuus voi kasvaa, mutta sen hedelmät jakautuvat epätaisisesti eikä kasvu välttämättä synnytä lisää työpaikkoja. Julkisten instituutioiden kyky tasata hyötyjä perinteisen talous-, elinkeino- ja sosiaalipolitiikan keinoin heikkenee. Siksi yhä useammalle ihmiselle uudet innovaatiot ja ratkaisut näyttävät pikemminkin uhkana kuin taloudellisena ja yhteiskunnallisena kehityksenä.

On syytä pohtia, mitä tehdä, jos digitaalisen murroksen seurauksena katoaa vielä tähänastista huomattavasti enemmän työpaikkoja ja jos uusia ei synny kuin vasta vuosikymmenten viiveellä, alussa mainitun ”Engelsin kuopan” jälkeen. Mitä tapahtuu Suomelle, kun varastot robotisoituvat ja ajoneuvot liikkuvat ilman kuljettajia, kun kauppoja ei ole tai niissä ei ainakaan ole kassoja ja kun yhä useampi toimistotehtävä voidaan prosessoida monimutkaisilla algoritmeilla?

Tämän ympärille on vaikea rakentaa lupausta politiikan kyvystä vahvistaa laajasti ihmisten hyvinvointia, ainakaan pelkästään niillä politiikan välineillä, joilla rakennettiin 1900-luvun lopun hyvinvointivaltiot. Suomi ja suomalaiset yritykset joutuvat kamppailemaan kovenevassa globaalissa kilpailussa, jossa osaavia ja kustannustasoltaan edullisempia kilpailijoita tulee markkinoille koko ajan enemmän. Väestökehityksen vaiheeseen ei tuo kasvua: kasvavaa kysyntää asunnoille ja muille perushyödykkeille on vain muutamilla kasvuseuduilla, eikä osaavan työvoiman tarjonta ole merkittävästi kasvamassa.

Suomella on myös joitain heikkouksia, jotka korostuvat uudessa tilanteessa. Suomessa ei ole vahvoja perinteitä tuottaa massamarkkinoille suuntautuvia kulutustavaroita. Suomen tuotantokustannukset ovat sitä luokkaa, että suurivolyymista tuotantoa ei ole kannattanut tehdä täällä enää vähään aikaan. Sen sijaan kapeammille markkinoille suuntautuneita erikoistuotteita Suomi on onnistunut luomaan esimerkiksi sairaaladiagnostiikassa ja mitaustekniikassa. Ruotsin mallin mukaisia Ikean tai H&M:n kaltaisia kuluttajabrändejä Suomi ei ole kyennyt luomaan. Poikkeuksena oli tietysti Nokia,

joka on taas palannut insinööriruotuun ja tarjoaa palvelua verkko-operaattoreille.

Osa suomalaisesta vientiteollisuudesta luotti liian pitkään vanhojen markkinoittensa ja arvoketjujensa imuun eikä lähtenyt ajoissa päivittämään liiketoimintaosaamistaan verkostotalouden ehtoihin. Tämä selittää suurelta osin teollisuuden reaalisen kilpailukyvyn rapautumisen. Liiketoimintaosaamisen puutteet näkyvät siinä, että teollisuus ei osaa asemoida itseään optimaalisesti arvoverkostoissa ja menettää siksi markkinoitaan. Kustannuskilpailukyky ei ole ainoa ongelma, uudistumiskyvyn puute on ongelmana vakavampi.

Suomen talouden nykytilan analyysi ja murroksen aiheuttamat sopeutumishaasteet johtavat helposti pessimistiseen kokonaiskuvaan: olemme häviäjiä. Toisaalta Suomella on myös useita vahvuuksia. Yleinen osaamisen taso on korkea: koulujen oppimistulokset ovat Pisa-notkahduksesta huolimatta hyviä ja tutkimukseen ja kehitykseen panostetaan paljon. Myös muotoiluosaaminen on vahva potentiaali, jos sitä osataan hyödyntää. Etenkin ohjelmointiosaaminen sekä kilpailukykyiset teollisuuden alamme, erityisesti teknologiateollisuus, mutta myös kiertotalousyritykset ja clean tech, antavat hyvän pohjan tarttua uuden digitaalisen talouden avaamiin mahdollisuuksiin.

Helppoa mahdollisuuksien hyödyntäminen ei ole, koska edessä on suuria rakenteellisia muutoksia. Joudumme myös kysymään, onko entisen kaltainen kasvu Suomessa enää mahdollista ikääntyvän väestön, kalliiden tuotantokustannusten ja ympäristön asettamien rajoitusten takia. Ja jos kasvu ei ole mahdollinen, niin mitä seurauksia siitä on hyvinvoinnillemme ja pohjoismaiselle universaalille hyvinvointimallillemme?

Se, miten digitalisaatio muuttaa yhteiskuntaa ei ole vain teknologinen kysymys, vaan poliittinen kysymys. Digitalisaatio nostaa monien asioiden tuotannon tuottavuutta harppauksen omaisesti. Käytetäänkö tätä kaikkien ihmisten elämän helpottamiseen ja uuden työn luomiseen vai supistuvan talouseliitin voittojen maksimoimiseen ja työn eliminoimiseen, on poliittinen valinta. Liike-elämän oppeja on, että toimintaympäristön muutosten äärellä kannattaa aina käydä läpi huonoin mahdollinen vaihtoehto. Myös politiikassa olisi syytä varautua siihen, että nykytilanteesta suunta voikin monen ihmisen kohdalla olla alaspäin.

Katsoessamme tulevaisuutta kahden–neljän vuosikymmenen horisontilla on nykykeskustelusta helppo rakentaa kaksi ääriskenaariota. Näiden väliin mahtuu suuri joukko muita mahdollisia tulevaisuuspolkuja, jotka lopulta osuvat tarkemmin oikeaan. Ääriskenaarioiden roolina on heijastella nykykeskustelun keskeisiä toiveita ja pelkoja.

Polarisaatioskenaario

Globalisaatio jakaa vaurautta epätasaisesti maiden välillä ja maiden sisällä. Puhumatta mitään niistä muutamasta sadasta ihmisestä, jotka omistavat puolet maailman kaikesta varallisuudesta, vaurauden epätasainen jakautumi-

nen näkyy teollistuneiden ja teollistuvien maiden sisäisessä polarisaatiossa. Hyvin koulutetuilla ja johtavilla paikoilla yhteiskunnassa ja taloudessa olevilla ihmisillä on asiat hyvin. He voivat nauttia globalisaation aikaansaamasta hintojen alenemisesta ja tarjonnan lisääntymisestä. Suurin osa keskiluokasta kokee olevansa globalisaation häviäjiä. He elävät jatkuvassa epävarmuudessa työpaikan ja toimeentulon suhteen. Eriarvoisuus purkautuu tyytymättömyytenä, levottomuuksina ja muukalaisvihamielisyytenä sekä kansallisena sulkeutumisenä. Vauras eliitti keskittyy eristetyille asuin- ja bisnesalueille. Väestön enemmistö sinnittelee slummiutuvissa kaupungeissa tai periferiassa.

Yltäkylläisyyden skenaario

Materiaalisen tuotannon ja energiatuotannon kustannukset alenevat, jolloin elämälle välttämätön infrastruktuuri voidaan periaatteessa tarjota maksutta. Tietotekniikan, automatisaation ja robotiikan ansiosta tuotannon tehokkuus kohoaa ennennäkemättömästi. Uuden materiaaliteknologian ansiosta tuotteista voidaan tehdä käytännössä kulumattomia. Aurinkoenergian talteenototeknologiat kehittyvät ja halpenevat nopeasti ja turvaavat siten energian loputtoman saatavuuden ilmaiseksi alkuinvestointien jälkeen. Ihmisten ei tarvitse enää tehdä varsinaista ansiotyötä saatika raataa raskaissa tehtävissä. He voivat käyttää aikansa itsensä kehittämiseen ja yhteisölliseen elämään, tieteeseen ja taiteen luomiseen, liikuntaan ja rakkauteen. Koittaa yltäkylläisyyden aika.

Koko artikkelimme keskeinen väite on, että edellä kuvatut, viime vuosina tapahtuneet muutokset tuotannon ja työnteon rakenteissa ovat mahdollisesti mullistamassa radikaalisti koko yhteiskunnan organisoitumista ja tapaamme ohjata yhteiskuntaa politiikalla. Kyse ei siis ole muutoksesta, jota voitaisiin kansallisesti tai vaikkapa Euroopan tasolla ohjata esimerkiksi teollisuus- tai elinkeinopolitiikan keinoin. Kyse ei myöskään ole pelkästään työehdoista, toimeentulosta tai omistamisesta. Nämä kaikkia asiat ovat muutoksessa mutta niiden ympärillä muuttuu perustavanlaatuisesti myös moni muu yhteiskunnan osa-alue.

1800-luvulla tarkkaa dataa muutoksesta oli vähän ja politiikkaa tehtiin pitkälti valistuneiden arvausten pohjalta. Pitkään käytiin keskustelua siitä, nostaako teollistuminen tuottavuutta vai kurjistaako se yhteiskuntaa. Varsinaisesta kasvusta ei osattu keskustella, sen mittarit keksittiin vasta 1930-luvun Yhdysvalloissa. Nyt 2000-luvulla asia on toisin. Meillä on ennennäkemätön mahdollisuus uudistaa yhteiskuntaa huomattavasti nopeammin kuin edellisessä talouden ja hyvinvoinnin kuopassa. Se vaatii kuitenkin muutoksen laajemman kuvan tunnistamista. Niin työpaikoilla, elinkeinoelämässä, politiikassa kuin kodeissakin on käytävä läpi sitä, mitä tämä uusi kehitysvaihe ja sen osana mahdollisesti edessämme oleva kuoppa voi tarkoittaa.

4. Varaosia – millaisin toimin yhteiskunta ja talous sopeutuvat digiaikaan

Laajan yhteiskunnallisen muutoksen koko muotoa tai kaikkia seurauksia ei vielä kukaan tiedä. Samaan aikaan rehellisen toimintaympäristöanalyysin pohjalta on mahdollista tehdä hyviä arvauksia toimenpiteistä, joilla uuteen tilanteeseen sopivia ratkaisuja luodaan. Nyt tarvitaan sekä yhteiskunnan jo olemassa olevien voimavarojen fiksumpaa ja tehokkaampaa käyttöä että uudenlaista ja kokeilevampaa hallintoa.

Suomi ei ole ensimmäistä kertaa tilanteessa, jossa talouden rakenteet ovat muuttuneet rajusti ja hyvinvointimallia on tarvetta uudistaa. Hyvin tunnettu suomalainen esimerkki: 1970-luvun teollisessa murroksessa osattiin panostaa laajaan osaamisen kasvattamiseen. Panostus maksoi itsensä takaisin, kun siirryttiin 1990-luvun laman kautta osaamisintensiiviseen tietoyhteiskuntaan, joka kuitenkin vielä nojasi vahvasti teolliseen tuotantoon.

Pohjoismaisella yhteiskuntamallilla on historiallisesti ollut kaksi merkittävää vahvuutta, jotka palvelevat myös Suomea edelleen:

- 1.** Olemme Suomessa aina osanneet hyödyntää voimavarojamme fiksusti ja ottaa mahdollisimman suuren osan inhimillisistä ja materiaalisista resursseista yhteisen hyvän tuottamiseen.
- 2.** Tämän mahdollistamiseksi olemme uskaltaneet tehdä rajujakin julkisia interventioita. Ne ovat auttaneet ohjaamaan hyvinvointia ja varallisuutta kohtalaisen tasaisesti ja mahdollistaneet yhteiskuntamme kehittymisen siten, että monia muita yhteiskuntia merkittävämpi osa väestön osaamisesta ja lahjakkuudesta on saatu kanavoitua työntekoon.

Näiden vahvuuksien ansiosta Suomessa on paljon laajasti jakautunutta osaamista, hyvä infrastruktuuri sekä vakaat ja vahvat yhteiskunnalliset instituutiot. Ne ovat yhä hyvä pohja yhteiskunnan uudistamiseen.

On selvää, että lyhyellä aikavälillä sopeutumisessa uuteen tilanteeseen tarvitaan monia perinteisiä politiikan keinoja. Kun työpaikat vähenevät, julkisen talouden rakenteet täytyy sopeuttaa akuuttiin taloustilanteeseen.

Vanhentunutta sääntelyä on purettava, mikäli se turhaan estää innovaatioiden pääsyä markkinoille. Silti tällaisiakin korjausliikkeitä tehtäessä olisi yritettävä ymmärtää tulevaisuuden yhteiskunnan tarpeita eikä pönkittää ajastaan jälkeen jääneitä teollisen yhteiskunnan rakenteita, toimintatapoja tai yrityksiä.

Seuraavaksi esittelemme sarjan toimia ja lähestymistapoja, joilla Suomen tavoin perusteiltaan vahvat yhteiskunnat voivat silloittaa yhteiskunnallista siirtymää. Kyse on aloitteista, joilla vanhoista vahvuuksista saadaan irti uutta arvoa ja luodaan samalla eri puolille yhteiskuntaa tilaa uusien vahvuuksien rakentamiselle. Näiden kaikkien tukemiseen on olemassa poliittisia instrumentteja ja niillä voidaan saada näkyvää muutosta aikaan jo muutamassa vuodessa. Samalla on muistettava, että ne eivät itsessään vie koko yhteiskuntaa uuden tuotannollisen aikakauden synnyttämän kuopan yli. Siihen tarvitaan kertaluokkaa isompia ja aikaavievempiä muutoksia.

Ehdotamme kahta uutta strategiaa siirtymän hallitsemiseen. Niistä toinen on taloudellinen: se tunnistaa, että yhteiskunnassamme on paljon käyttämättömiä voimavaroja, joita voimme ottaa käyttöön ja luoda sekä taloudellista arvoa että lisätä hyvinvointia. Haluamme ottaa tyhjänpanttina makaavat ”taseet töihin”. Toiseksi esitämme, että digitaalisen ajan yhteiskunta vaatii rohkeaa, kansalaiset mukaan ottavaa julkishallintoa. Hallinnon välineistöä on monipuolistettava ja kokeilullisuutta lisättävä, koska nopeasti leviävät innovaatiot ja yhteiskunnan kasvava monimuotoisuus tekevät mahdottomaksi tietää etukäteen, miten jotain uutta pitää hallita.

”Taseet töihin” – nykyisten resurssien tehokas ja luova käyttö

Digitaalisen murroksen kovimpia lupauksia on lupaus resurssien entistäkin tehokkaammasta hyödyntämisestä. Kansalaisilla, kaupungeilla ja yrityksillä on paljon hajautuneita ja vajaakäytössä olevia voimavaroja. Kyse voi olla aineellisesta omaisuudesta kuten esineistä tai kiinteistöistä, tai aineettomista resursseista, kuten verkostoista, osaamisesta tai rekistereissä ja tietokannoissa makaavasta datasta.

Digitaaliset työvälineet synnyttävät uusia tapoja hyödyntää näitä resursseja. Uudet liiketoimintamallit ja palvelukonseptit mahdollistavat uuden taloudellisen aktiviteetin ja vahvistavat ihmisten osallisuutta ja hyvinvointia. Pääministeri Juha Sipilä on puhunut valtion tarpeesta saada ”taseet töihin”, mikä on viitannut esimerkiksi valtionyhtiöiden pääoman käyttämiseen. Meistä Suomi tarvitsee aivan uudenlaista ”taseet töihin”-ajattelua: yhteistuotajuutta, jakamistaloutta ja uudenlaisia älykkäitä ratkaisuja infrastruktuuriin.

1. CO-PRODUCTION

Teollisen aikakauden hiipumisen myötä kiinnostus palveluita ja niiden tuottavuutta sekä vaikuttavuutta kohtaan on kasvanut. Yksi keskeisiä oivalluksia tällä saralla liittyy palvelun käyttäjän asemaan palvelun tuotantoketjussa:

onko käyttäjä aktiivinen osa palvelun tuotannossa vai vain valmiin hyödykkeen vastaanottaja?

Co-production eli yhteistuottajuus on lähestymistapa, jossa palveluja lähestytään nimenomaan tuottajan ja käyttäjän yhteistoiminnan tuloksena. Tämä nojaa oivallukseen, että palvelujen onnistumisen ja vaikutusten kannalta käyttäjä on usein keskeisessä osassa. Palvelujen tehtävänä on mahdollistaa käyttäjälle toimintaa, kuten oppimista, parantumista tai viihtymistä, jonka toteutuminen riippuu paljolti käyttäjän motivoitumisesta ja kyvyistä. Siksi käyttäjä ja käyttäjän kokemukset, toiveet ja oivallukset on tuotava mukaan palvelujen tuotantoon aina suunnittelun lähtökohtien määrittelystä itse palvelutilanteeseen.

Palvelujen digitalisoituminen tekee käyttäjän asemasta vielä näkyvämmän. Palvelun tuottaja saa suoraan dataa käyttäjän tavasta käyttää palvelua, käyttäjän ja palvelun tuottajan vuoropuhelu helpottuu ja lisäksi käyttäjien keskinäisestä viestinnästä ja yhteistyöstä tulee yksinkertaisempaa. Tämä tarjoaa valtavat mahdollisuudet uudistaa palveluita ja nostaa esimerkiksi sosiaalij- ja terveystalouden ja koulutuksen vaikuttavuutta huomattavasti. Tämä potentiaali on erityisen vahva Suomessa, jossa väestö on hyvin koulutettua ja kykenevää osallistumaan aktiivisina käyttäjinä palvelujen kehittämiseen.

Co-production ja käyttäjälähtöisyys ovat levinneet viime vuosina yrityksiin ja julkisiin palveluihin ennen kaikkea palvelumuotoiluna, jota tarjoavien yritysten kenttä on syntynyt käytännössä täysin kuluneen vuosikymmenen aikana. Palvelumuotoiluprosessien kautta erilaiset organisaatiot pankeista kuntien sosiaalitoimeen ja lääkeyhtiöistä vuokrataloyhtiöihin ovat lähteneet rakentamaan palveluitaan käyttäjän näkökulmasta, usein myös käyttäjien kanssa.

2. JAKAMISTALOUS & PAIKALLISTALOUS

Jakamistalouden perusajatus on mahdollistaa tyypillisesti alihyödynnettyjen hyödykkeiden – ajoneuvojen, asuntojen, harrastusvälineiden tai vaikkapa design-esineiden – jakaminen ihmisten kesken. Tämä kasvattaa koko yhteiskunnan tehokkuutta sekä ottamalla hyödyntämättömiä resursseja käyttöön että nopeuttamalla kauppaa ja vaihtoa.

Suomessa on totuttu siihen, että käytännössä kaikki tavaroiden ja palveluiden vaihto tapahtuu virallisilla markkinoilla yritysten tai julkisten palveluntarjoajien kautta. Suomessa epävirallisen talouden osuus onkin keskimääräistä pienempi. Esimerkiksi Välimeren alueella vertaistalous on huomattavasti laajempaa ja vastaavasti veropohja on kapeampi. Silti monet yhteiskunnat pysyvät nykyisellään koossa osin vahvan paikallisen vaihdon ansiosta. Paikallistalous ja jakamistalous tarjoavat vaihtoehtoisia toimeentulon lähteitä etenkin silloin, kun yritysten kautta pyörivä talous puskee syvässä lamassa.

Paikallis- ja jakamistalous voivat tasoittaa nousua kuopasta ylös esimerkiksi silloittamalla toimeentuloa tai auttamalla hyödyntämään voimavaroja ja osaamisia nykyistä laajemmin. Nykyisen kaltaisen julkisen talouden ja suo-

malaisen hyvinvointivaltion kannalta tämä reitti on kuitenkin ongelmallinen, ellei jakamistaloutta saada kattavasti ja tehokkaasti verotettua.

Jakamistalouden palvelut muokkaavat kuluttajamarkkinoita jo monella alalla. Uudenlaiset käytettyjen tavaroiden markkinat pidentävät tuotteiden elinkaarta ja tarjoavat ihmisille tuloja. Suomalainen Swap.com on Yhdysvaltain markkinoiden suurin käytettyjen lastenvaatteiden välittäjä. Autojen, asuntojen ja harrastusvälineiden yhteiskäyttöratkaisut muuttavat ihmisten tapaa omistaa. AirBnB:n kautta on mahdollista tarjota omaa asuntoa tai osaa siitä vuokralle silloin, kun oma käyttötarve on vähäisempi. Autojen yhteiskäyttöpalvelut taas vapauttavat tarpeesta omistaa ja huoltaa autoa. Suomalainen Sharetribe-yritys esimerkiksi tarjoaa sadoille erilaisille harrastajaryhmille digitaalisen alustan, jonka kautta on mahdollista lainata ja vuokrata harrastusvälineitä sekä tarjota opetus- ja valmennuspalveluita vertaisoppimiseen.

Oman osaamisen jakaminen verkossa on jakamistalouden uusimpia suuntauksia. Esimerkiksi kielenkääntäjät, juristit ja opettajat voivat tarjota osaamistaan uusilla jakamistalouden alustoilla ja saada siitä toimeentuloa. Myös aikaa voidaan myydä. Esimerkiksi koirien ulkoiluttamiselle on jo omia verkostojaan, kuten Care.com.¹⁴

3. SMART CITY

Kaupunkien infrastruktuurissa ja rakennuskannassa on sekä valtava omaisuus- että kuluerä, jonka ylläpidosta ja kehittämisestä julkinen sektori kantaa keskeisen vastuun. Mikäli kaupunkien perusinfrastruktuuri ei toimi, liikenne ruuhkautuu ja lähiympäristön laatu heikkenee, mikä myös rapauttaa kaupungin vetovoimaa ja taloudellista menestystä. Kaupunkiympäristön laatua, käytettävyyttä ja turvallisuutta voidaan parantaa merkittävästi digitalisoidulla kaupunki-infrastruktuurilla ja rakentamalla sen ympärille erilaisia smart city -ratkaisuja. Smart city -hankkeilla pystytään avaamaan kokonaan uusia markkinoita digitaalisille ratkaisuille ja niitä tarjoaville yrityksille. Näin kaupungit pystyvät oman ohjauksen ja palvelujensa (jätehuolto, energia, liikenne, rakentaminen, turvallisuus) avulla synnyttämään uutta liiketoimintaa, joka samalla vastaa kasvavien kaupunkien haasteisiin.

Smart city -aloitteissa yhdistyvät monen eri politiikkasektorin tavoitteet. Kyse on elinkeinotoiminnan vauhdittamisesta, liikenneratkaistuista, ympäristönsuojelusta sekä ennaltaehkäisevästä terveydenhuollostakin. Tämän takia smart city -aloitteita on alettu resursoida huomattavasti kaupunkitasoa korkeammalta. Yhdysvalloissa The White House Smart Cities Initiative ohjaa varsin poikkeuksellisella tavalla rahoitusta liittovaltiotasolta suoraan kaupunkien smart city -pilotteihin.¹⁵ Myös Euroopan unionilla on käynnissä lukuisia smart city -aloitteita. Hyvä esimerkki konkreettisesta smart city -toiminnasta ovat Barcelonan uusien linja-auto-linjojen suunnittelu: linjat, pysäkit ja aikataulut määrittyvät käytön mukaan.

14. Institute for the future (2016)

15. White House 26.9.2016

4. AVOIN DATA

Yhteiskunnan digitalisoitumisen yksi merkittävimpiä seurauksia on se, että ihmisten ja yhteiskunnan toiminnasta syntyy valtavat määrät tietoa. Tämä data muodostaa merkittävän potentiaalın tulevien ratkaisujen suunnittelulle ja monien vaikeiden ongelmien purkamiselle. Datan arvo kasvaa entisestään, kun yksittäisten organisaatioiden tuottamaa dataa päästään yhdistelemään suuremmiksi datanmassoiksi, big dataksi. Nykyisellään data jää usein yksittäisen toimijan, kuten yhden yrityksen tai tietyn kaupungin viraston tai palveluntarjoajan suljetuksi omaisuudeksi. Useimmilla toimijoilla on rajallinen kapasiteetti hyödyntää dataansa, kun taas jossain muualla toimivien osajien käsissä ja oikein yhdisteltynä data voisi tarjota lähtökohtia taloudellisesti merkittäville ratkaisuille. Viime vuosien avoin data -aloitteet ovat kannustaneet julkisia organisaatioita ja osin myös yrityksiä avaamaan dataansa ja tarjoamaan sitä muille helposti saatavassa ja käsiteltävässä muodossa. Syntyvän datan määrän kasvun kiihtyessä kiinnostus sitä kohtaan kasvaa. Tällöin tullaan varmasti pohtimaan sitä, miten datan omistusta ja hallintaoikeutta pitäisi lainsäädännöllä ohjata ja mikä on esimerkiksi ihmisten käyttö- ja omistusoikeus omasta toiminnasta erilaisten laitteiden ja palveluiden välityksellä syntyneeseen dataan.

Avoin data tukee niin sanotun kansalaistieteen vahvistumista. Kansalaisilla on pääsy moniin avoimen datan pankkeihin ja he voivat käyttää dataa ongelmien ratkaisuun. Kansalaiset osallistuvat esimerkiksi galakseja koskevien tähtitieteellisten kuvien tulkintaan. Kansalaiset voivat myös tuottaa dataa, josta hyvänä esimerkkinä on kansalaisten harjoittama raportointi ympäristön tilasta kaupungeissa.¹⁶

Kokeilevampi hallinto luo tilaa uudelle

Suomessa luotetaan yhä julkisiin instituutioihin ja niiden pyrkimykseen tehdä koko yhteiskunnan kannalta järkeviä ratkaisuja. Tästä avautuu merkittävä mahdollisuus maailmassa, jossa tarvitaan sekä yksityisen että julkisen sektorin panoksia. Monet välttämättömät muutokset ja uudet toimintatavat vauhdittuvat, kun niiden kokeilemiselle luodaan tilaa julkishallinnon toimia ja sisäistä työnjakoa muuttamalla. Tällaisia voivat olla esimerkiksi perustulo, mutta laajemmin koko yhteiskunnan resurssien hyödyntäminen ja tulevaisuusorientoitunut sääntely.

1. UUSI VEROTUS- JA TULONJAKOMALLI

Palkkatyö ei enää ole ainoa merkittävä tapa tuottaa arvokkaita asioita yhteiskuntaan. Siksi myöskään tulontasausjärjestelmää ei voi rakentaa pelkästään palkkatyöhön sidottavien etuisuuksien kautta. Päivitetty versio pohjoismaisesta universalismista voisi liittyä siihen, että jokaiselle tarjottaisiin perustasoinen taloudellinen vapaus kehittää tapoja olla hyödyllinen ja hankkia toimeentuloa. Näin paranisi ihmisten kyky rakentaa toimeentuloa yhdistämällä

16. www.citizensky.org, <https://smartcitizen.me>

erilaisia lähteitä, kuten työtä, yrittämistä, jakamistaloutta ja jopa vaihtotaloutta.

Tulonsiirtojen toisella puolella on verotulojen uudentyypinen kerääminen, joka turvaa verotulot arvonmuodostuksen uudessa logiikassa. Digitalisoitumisen myötä lähes kaikesta toiminnasta jää yhä tarkempaa dataa. Toimintamme on toisin sanoen yhä tarkemmin rekisteröityä ja mitattua. Periaatteessa tästä avautuu aivan uudenlainen mahdollisuus verottaa esimerkiksi työsuorituksia ja kerätä maksuja erilaisten hyödykkeiden kuten teiden käytöstä. Digitalisaation ansiosta kaikki vaihdanta yhteiskunnassa voidaan tehdä läpinäkyväksi ja verottaa sitä ajantasaisesti ja oikeudenmukaisesti. Mielenkiintoisia mahdollisuuksia ovat esimerkiksi kiinteistöjen käyttöön ja energiataseeseen ja sitä kautta niistä saatavaan korkeampaan arvoon kannustavat veromuodot sekä muut taloudellisesti fiksut kannusteverot.

Tuloverokertymän vähentymistä on vaikea paikata muilla veromuodoilla. On muitakin asioita, joita kansallisvaltio voi tulevaisuudessakin verottaa ja joilla on mahdollista paikata ainakin osin syntyvää lovea verotuloissa. Tällaisia ovat kiinteä omaisuus, kulutus ja erilaiset ohjaavat verot, joilla pyritään muuttamaan käyttäytymistä. Ohjaaviin veroihin liittyy merkittäviä mahdollisuuksia, sillä tarjolla oleva data ja ideologinen vastarinta ehdottomia kieltoja vastaan nostavat niiden merkitystä. Myös viime vuosina tiivistynyt keskustelu kansainvälisen verotusyhteistyön laajentamisesta voi johtaa toimiin, joilla veropohjaa saadaan globaalissa, digitaalisessa taloudessa vahvistettua.

Hyvinvointirakenteiden uskottavuuden säilymisen kannalta on ratkaisevan tärkeää kehittää sosiaaliturvan muotoja, jotka mahdollistavat joustavan siirtymisen ammatista ja toimeentulomuodosta toiseen. Tämän takia perustulon ympärillä on viime vuosina virinnyt keskustelu monessa eri maassa. Perustuloa ollaan kokeilemassa Suomen ohella muun muassa Hollannin Utrechtissa ja maailman menestyneimmän startup-kiihdyttäjän YCombinatorin johdolla Oaklandissa Yhdysvalloissa.

2. KANSALAISLÄHTÖINEN KOKEILUTOIMINTA

Ihmisten parantunut koulutustaso, yleinen vaurastuminen ja digitaalisten kommunikaatiovälineiden yleistymisen ovat synnyttäneet 15 viime vuoden aikana kokonaan uuden kategorian yksittäisten ihmisten tai ryhmien kehittämisiä aloitteita alkaen kaupunkitapahtumista ulottuen erilaisiin vertaistukiryhmiin tai sosiaalisia ongelmia ratkoviin teknologisiin ratkaisuihin.

Tämä instituutioiden ulkopuolelle kasvanut uudenlainen osaamiskapasiteetti avaa väylän yhteiskunnallisesti merkittävälle ratkaisuille ohi perinteisten julkisen ja yksityisen sektorin toiminnan. Kansalaisten välisiä vapaaehtoisia kokeiluita voidaan myös skaalata ja tuoda osaksi julkista yhteiskuntapolitiikkaa. Datan lisääntyminen tekee kokeiluiden arvioinnin helpoksi. Niiden skaalamisen koskemaan kokonaisia kaupunkoja tai valtioita pitäisi sitä kautta olla mahdollista.

Suomessa perustulokokeilun yhteydessä järjestetty *Perustulohack* on hyvä esimerkki kansalaisten aloitteiden ja hallitusohjelman tavoitteiden yhteensovittamisesta. *Perustulohackissä* kehitettiin erilaisia lähestymistapoja perustuloon, esimerkiksi miten siitä voisi viestiä osanottajille tai miten asunon kustannukset sovitetaan perustulomalliin. Tulokset toivat sisältöä varsinaisille kokeiluille ja loivat pohjaa uudelle poliittiselle keskustelulle eri malleista ja lähestymistavoista.¹⁷

3. PROAKTIIVINEN SÄÄNTELY

Liian usein lainsäädännöstä ja muusta regulaatiosta puhutaan kielteisenä ja kehitystä hidastavana asiana. Todellisuudessa uusia markkinoita on vaikea synnyttää ilman regulaatiota, joka luo uusille toimijoille tilaa ja luottamusta investoimiseen. Näin moni vaikeakin muutos voi tapahtua hallitusti ja reilusti. Suomen kannalta esimerkiksi liikenteessä on monia osa-alueita, joita voisi oikeanlaisella ja ennakoivalla sääntelyllä ohjata fiksuun suuntaan.

Proaktiivisen sääntelyn merkittäviä uusia painopisteitä esimerkiksi Yhdysvalloissa on niin sanottu tulonjakoa edeltävä sääntely (predistribution policy), jolla tarkoitetaan kilpailun lisäämistä niin, ettei pääse syntymään palkkoja polkevia monopoleja.¹⁸ Aloilla, joilla on riittävästi kilpailua, yritykset joutuvat maksamaan parempia palkkoja saadakseen hyviä työntekijöitä. Sen sijaan, että tuetaan matalapalkkatöitä, lisätään tervettä kilpailua, joka nostaa alan palkkatasoa.

Suomessa hallituksen käynnistämässä Liikennekaari-aloitteessa on tavoitteita, jotka vievät tähän suuntaan. Niiden tähtäimessä on viedä liikene-markkinoita suuntaan, joka vauhdittaa uuden teknologian, digitalisaation ja uusien liiketoimintakonseptien käyttöönottoa. Näin voisi syntyä ihmisten tarpeita vastaavat markkinat esimerkiksi uudelle liiken- tölousratkaisuille. Samankaltaista uudistuskaarta kaipaavat asuminen, ruoka, koulutus ja terveyssektorit.

4. POLITIIKKA PAIKALLISEN TOIMINNAN RAKENTAJANA

Kuluneiden kymmenen vuoden aikana kaupunkien ja metropolialueiden rooli talouden kehityksessä on kasvanut. On monia asioita, joiden järjestäminen ja säätö paikallisella tasolla tuottaa nopeampia tuloksia kuin vastaavien asioiden hoitaminen kansallisesti. Yhteys hallinnon ja käytännön ruohonjuuritason toteuttajien välillä on kaupunkitasolla usein luontevampaa kuin kansallisella tasolla. Näin ihmisten ja ryhmien osaamisen ja intressien hyödyntämisestä voi tulla helpompaa ja näiden vahvistaminen auttaa luomaan merkittäviä ratkaisuja ja osallistumisen reittejä. Sääntelystä ja investoinneista kannattaa tulevaisuudessa siirtää valtaa kansalliselta tasolta suuremmille kaupungeille. Parhaimmillaan eri kaupunkien erilaistuvat ratkaisut tarjoavat mahdollisuuden vertailla erilaisia malleja ja nopeuttaa uusien asioi-

17. <http://perustulohack.fi/>

18. Council of Economic Advisers (2016)

den kehitystä myös globaalisti. Tulevaisuudessa kaupungit voivat oppia toisiltaan tehokkaita ratkaisuja vaikeisiin ongelmiin helpommin kuin maat toisiltaan.

Tästä hyviä esimerkkejä ovat kaupunkien päästötavoitteet ja niitä ajava C-40-verkosto, sekä kansainvälinen ruohonjuuritason kaupunkikehittäjien ryhmittymä YIMBYcon, joka toimii esimerkiksi Facebook-ryhmien kautta sekä järjestää tapahtumia. YIMBYcon-verkosto jakaa kansainvälisiä esimerkkejä kaupunkikehityksestä sekä valmistelee konkreettisia varjokaavoja vaihtoehtoiksi kaupunkipolitiikassa. Suomessa aktiivisimpia YIMBYcon-ryhmiä ovat Lisää kaupunkia Helsinkiin, Lisää kaupunkia Espooseen ja Lisää kaupunkia Tampereelle.

5. Uusien lupauksien aika

Nyt käynnissä oleva taloudellinen ja yhteiskunnallinen muutos ei ratkea yksittäisillä toimenpiteillä, ei nopeilla muutoksilla eikä yhdessä vaalikaudessa. Jos perinteinen lupaus siitä, että kaikille pyritään saamaan toimeentulon tuova ja henkilökohtaista arvokkuutta luova vakaa työpaikka, ei päde, tarvitaan uusi yhteiskunnallinen lupaus ja näkemys tulevaisuudesta. Tarvitaan kokonainen uusi ajattelun raide yhteiskunnan, talouden ja työn tulevaisuudesta.

JOS HYPOTEESIMME perinteisen pysyvän palkkatyön vähenemisestä osoittautuu todeksi, tarvitaan uudenlaista ymmärrystä siitä, miten ja milloin toimeentulo, merkityksellisyys ja omanarvontunne kytkeytyvät yhteen ja milloin taas eivät.

Valmiita poliittisia vastauksia ei myöskään ole; perinteisten oikeiston tai vasemmiston ratkaisumallien juuret ovat vahvasti kiinni teollisen palkkatyö-yhteiskunnan ja kansallisvaltioiden rakenteissa. On paljon tutkimustietoa siitä, minkälaiset ratkaisut toimivat, mutta tämäkään tieto ei auta löytämään ratkaisua nopeisiin muutoksiin. Sen pohjana oleva data kuvaa menneitä tapahtumia, joiden pohjalta rakennetut tieteelliset selitykset kääntyvät vain rajallisesti tulevaisuutta kuvaaviksi ennusteiksi ja toimenpidesuosituksiksi. Poliittinen mielikuvitus puolestaan ammentaa usein vanhoista tavoitteista, ohjelmista ja sloganeista sen sijaan, että se tarttuisi pidemmän aikavälin tavoitteisiin uusilla, politiikan pelikenttää laajentavilla aloitteilla ja käsitteellisillä innovaatioilla. Kärjistetysti: politiikassa vanhojen, uhanalaisten työpaikkojen puolustajia on aina enemmän kuin vielä syntymättömien työpaikkojen. Samaan aikaan yhteiskuntaamme kertynyt osaaminen ja ihmisten laaja motivaatiopohja synnyttävät tilaa aiempaa monipuolisemmalle arvonmuodostumiselle. Uusi arvonmuodostus ei kytkeydy pelkästään elinkeinoelämään tai hyödykkeisiin, vaan aiempaa laajemmin ja monimutkaisemmin ihmisten väliseen toimintaan ja vuorovaikutukseen. Siksi kaikkein olennaisin kysymys tässä murroksessa on se, miten tapamme määritellä ja arvottaa ihmisen toimintaa muuttuu.

Mitä muutos tarkoittaa ihmiselle?

Meidän keskeisin väitteemme käynnissä olevan murroksen lopputulemasta on seuraava: **kun tuotannolliset prosessit tehostuvat äärimmilleen, syntyy merkittävin arvo ihmisten (yhteis)toiminnasta ja vuorovaikutuksesta.**

Palkkatyön ja kuluttajuuden ympärille rakentuneen yhteiskunnan ytimessä on ollut ajatus asioiden valmistamisesta. Valmistamisen kautta syntyy hyödykkeitä, joita puolestaan voidaan myydä markkinoilla. Valmistaminen tuottaa taloudellista arvoa, joka ilmenee hyödykkeiden kaupan kautta. Arvonlisäyksen määrä perustuu tehtyihin työtunteihin ja niiden tuottavuuteen. Tätä taloudellista arvoa on helppo mitata ja verottaa. Näin syntyy malli jakaa ja levittää tuloja sekä vaurautta.

Keskustelu valmistamisen merkityksellisyydestä ulottuu Marxiin ja pidemmälle: valmistamisesta voi tulla automatisoitua, lopputuotteet voivat olla ihmisille merkityksettä, niiden arvo voi heikentyä ja (vaihto)arvo voi irtaantua käyttäjän kokemasta arvosta. Nykyisessä (kulutus)yhteiskunnan kehitysvaiheessa monista tuotteista on ylitarjontaa, kun taas aikaisemmin lähes minkä tahansa työn tuotoksen on voinut ajatella olevan välttämättömyshyödyke, jonka tuottaminen on konkreettisesti auttanut ihmisiä. Rajallisten tavaroiden markkinoilla lähes millä tahansa valmistetulla karnevaalipillillä on merkitys ihmisten – fyysisen tai henkisen – hyvinvoinnin lisääjänä.

Siirtyminen yltäkyläisyyden kulutusyhteiskuntaan ei ole heijastunut politiikan keskusteluihin. Työn asemaa materiaalisen hyvinvoinnin rakentajana korostetaan yhä paljon. Samaan aikaan on vaikea vetää rajaa sen välille, mikä on välttämättömyyttä ja mikä ei. Siksi työn tuottama elämän mielekkyys ja omanarvontunto on mielletty sivutuotteina kasvun, työn ja materiaalisen pärjäämisen tarinassa: kaikilla menee hyvin, kun talous kasvaa. Kun tätä lupautta varjostaa kasvava epävarmuus työn jatkuvuudesta ja lopputuotteiden arvosta, heikentyy myös lupaus valmistamisen tai perinteisen palkkatyön kyvystä tuottaa kokemusta merkityksellisyydestä. Varsinkin, kun tilastot samaan aikaan näyttävät kasvun hedelmien eli tuotannon luoman arvon kumuloituvan monissa maissa yhä pienemmälle joukolle. Suomessa tällaista kehitystä ei tilastojen valossa kuitenkaan ole toistaiseksi tapahtunut.

Yksilön kannalta työn tuoman toimeentulon katoaminen on usein elämää järjestyttävä asia. Sosiaaliturva ja ansiosidonnaiset työttömyysetuudet ovat pyrkineet tasoittamaan tällaisia heilahduksia ihmisten elämässä. Samasta syystä nykyinen hallitus panostaa siihen, että työn vastaanottaminen olisi vielä houkuttelevampaa. Mutta toimeentulon ohella kyse on myös siitä, että ohjaamalla ihmisiä työhön ohjataan heitä myös osaksi rakennetta, joka ainakin potentiaalisesti tarjoaa jatkuvuutta ja suuntaa elämään. Monille pätkätöiden putki edustaa kuitenkin toimeentuloon liittyvää pakkoa, joka syö enemmän kuin vahvistaa kokemusta oman elämän merkityksellisyydestä ja yhteiskunnan kehityksessä mukana olemisesta.

Jos hypoteesimme perinteisen palkkatyön vähenemisestä osoittautuu todeksi, tarvitaan uudenlaista ymmärrystä siitä, miten ja milloin toimeen-

tulo, kokemus omasta arvokkuudesta ja merkityksellisyydestä kytkeytyvät yhteen ja milloin taas eivät.

Osallistuminen tavaroiden ja palveluiden tuotannolliseen valmistamiseen ei ole ainoa arvoa ja merkityksellisyyttä synnyttävä inhimillisen toiminnan muoto, käyttääksemme poliittisen filosofian klassikon Hannah Arendtin jaottelua. Emme tee asioita vain hengissä selviämisen pakosta tai velvollisuudesta yhteisöllemme (jollaisena työ usein nähdään), kaikki tekemisemme ei myöskään ole selkeän päämäärähakuista hyödykkeiden tuotantoa. On myös paljon inhimillistä toimintaa, joka on ennen kaikkea ihmisten vapautta, mahdollisuutta panna käyntiin jotain uutta ja ennustamatonta. Jos arvon muodostuminen yhteiskunnassa pelkistyy hyödykkeiden tuotantoon, alkavat markkinat ohjata ihmisten toiminnan suuntaa ja määrää. Kun jollekin asialle ei ole markkinoilla mitattavaa arvoa, ei sen tekemiselle synny myöskään yhteiskunnallisia kannusteita: ei maksettavana palkkiona eikä myöskään julkisen sektorin tarjoamana kannusteena, kuten koulutuksena tai työllistymis- tai yrittäjäyystukena. Tällöin globaalit markkinat ja niiden hetkelliset muutokset säätelevät ihmisten toimintaa pikemmin kuin se, millaisille asioille hyödykkeinä tai vaikka palveluina olisi todellisuudessa tarvetta. Pahimmillaan ihmisten osaaminen ja motivaatiot jäävät vajavaisesti hyödynetyiksi eivätkä ihmiset uskalla kokeilla ja synnyttää aidosti uusia asioita.

TYÖ, AMMATTI JA PAIKKA YHTEISKUNNASSA

Palkkatyöyhteiskunnassa tärkeää oli työpaikalla kanavoituva ammattitaito, joka tuotti sekä mitattavaa taloudellista arvoa että henkilökohtaista arvokkuutta yhteiskunnan jäsenenä. Ero työn ja vapaa-ajan välillä oli jyrkkä: vapaa-ajalla sai olla kuluttaja ja rakentaa omaa identiteettiään huomattavasti vapaammin, nautinnonhakuisemmin ja kokeilevämmin kuin töissä. Jos oma työ oli hyvä ja tuottoisa, saattoi vapaa-ajallaan matkustaa ja harrastaa. Kummassakaan roolissa ei tarvinnut ajatella itseään tai toimintaansa osana markkinoita muuten kuin korkeintaan poikkeustapauksissa, kuten asuntoa ostaessa tai avoimessa työpaikkahaussa.

Kun toimeentulo pirstoutuu ja ihmisillä on entistä harvemmin vain yksi ammatti, suhde omaan tekemiseen ja sen merkitykseen yhteiskunnassa muuttuu väistämättä. Omaa työpanosta on yhä luontevampaa ajatella hyödykkeenä, jolla on paikka erilaisilla (osaamis)markkinoilla. Freelancer tai yrittäjä ei välttämättä tarjoa omaa työpanostaan vain normaalina työaikana, vaan silloin, kun sopiva tilanne osuu vastaan myös vapaa-ajalla. Free lancer tai yrittäjä joutuu myös itse määrittämään työnsä arvon ja vaikkapa vapaa-ajan vertaiskustannuksena: kannattaako tehdä töitä vapaapäivänä, jos saa näin pidettyä asiakkaan varmemmin tyytyväisenä?

Vastaavasti kuluttajamarkkinoiden palvelullistuminen tekee näkyväksi sen, että omaa elämää helpottavia ja aikaa säästäviä palveluita ostetaan markkinoilta. Jakamistalouden markkinoiden laajeneminen tekee näkyväksi sen, että omalla asunnolla, mökillä, autolla tai veneellä on jatkuvasti arvo vuokramarkkinoilla. Tämän seurauksena yhä useampi alkaa pohtia vaikkapa sitä,

milloin kannattaa lähteä mökille ja antaa koti vuokralle vai olisiko järkevää pitää lomaa muulloin kuin silloin, kun mökin ulosvuokraamiselle on parhaat markkinat.

Yksi ilmentymä tästä on keskustelu yrittäjyydestä ja siitä, tulisiko yhä useamman nähdä yrittäjyys osana omaa työuransa. Silloin tärkeimpinä ohjaavina tekijöinä ovat oma motivaatio ja vapaus ja toisaalta kokemus siitä, että saa mahdollisimman suoraan hyödyn ja palkkion omasta työpanoksestaan. Yrittäjyyteen liittyy myös ajatus kyvystä riskinottoon ja edellytyksiin luoda työtä ja toimeentuloa myös muille. Tässä mielessä yrittäjyyspuhe heijastelee tuotantoon nojaavan työyhteiskunnan logiikkaa: tarvitaan työpaikkoja ja työllistäjiä, siksi on hyvä kannustaa ihmisiä yrittäjiksi. Toisaalta perinteinen työntekijästä vastuuta ottava työnantaja muuttuu harvinaisemmaksi, kun yhä useampi työllistää itse itsensä yrittäjänä, arvoverkon osana tai palveluntarjoajana alustalla.

Tämän hetken puhe yrittäjyydestä on ennen kaikkea pyrkimystä kuvata ”jotain muuta kuin palkkatyötä”: toimintaa, joka tuottaa ihmisille kokemusta hyödyllisyydestä ja omasta arvosta ilman kytkeytymistä palkkatyön institutioihin. Todellisuudessa vaihtoehtoja on kuitenkin enemmän. Monet niistä voivat sopia useimmille paremmin kuin ajatus yrittäjyydestä.

Tässä muutoksessa pärjäämiseen ei yksilötasolla ole vain yhtä oikeaa ratkaisua. Siksi myös ihmisten tukeminen muutoksessa sopeutumista helpottaviin ratkaisuihin on vaikeaa. Emme tiedä, mihin ihmisten tulisi koulutautua ja mitkä alat vetävät tulevaisuudessa. Siksi ei kannata kannustaa ihmisiä panostamaan tietyn kapean alan koulutukseen saati luvata heille, että sitä kautta löytyy töitä ja pysyviä edellytyksiä menestyksekkääseen yritystoimintaan. Sen sijaan on avattava toisenlainen, monipuolisempi keskustelu ihmisten kyvykkyyksien kehittämisestä ja hyödyntämisestä. Kyvykkyyksien kehittämisen paikat on nähtävä laveasti, ei ainoastaan perinteisen koulutusputken ja työuran kautta. Malli, jossa valtio rahoittaa jokaiselle halukkaalle yhden tutkinnon ja sen jälkeen tuleva osaamisen kehittäminen on pitkälti työnantajan vastuulla, ei ole enää ajanmukainen. Voittavia tutkintoja ei voida enää veikata, eikä maagista lääkettä osaamiskilpailussa pärjäämiseen ole. Siksi on paras arvaus luottaa siihen, että kun ihmisille tarjotaan yltäkyläisesti mahdollisuuksia kehittää omia kyvykkyyksiään, syntyy siitä toimintaa, tekemistä ja ratkaisuja, jotka tuottavat yhteiskunnan kannalta arvokkaita asioita myös laajemmin. Tulevaisuudessa kyvykkyyksiä kerätään läpi elämän, sekä työssä oppimalla että eri muotoisten koulutusten kautta. Valtioiden kannattaa edelleen satsata merkittävässä määrin koulutukseen ja luoda kannusteita siihen hakeutumiseen. Samalla ihmisten pitää myös parantaa valmiuksiaan panostaa omaa aikaa ja rahaa uusien taitojen oppimiseen elämän varrella.

Yhtenä reittinä omien kyvykkyyksien jatkuvaan kehittämiseen on ihmisten kannustaminen kokeilemaan uusia asioita. Kun toimeentulon lähteet moninaistuvat ja vaihtuvat, esimerkiksi harrastusten kautta hankittujen taitojen rooli kasvaa. Joillekin harrastuksesta voi kasvaa työ tai yritystoimintaa. Toisille kehittyy uusia toimeentulon kannalta merkittäviä kyvykkyyksiä yhdistelemällä töissä ja harrastuksissa hankittuja taitoja. Digitalisaatio avaa

koko ajan uusia tapoja oppia ja kouluttautua MOOC-kursseista eri aihepiirien yhteisöjen keskustelupalstoihin ja virtuaalitodellisuuden oppimissovel-lutuksiin. Yhtä lailla tärkeää on Pohjoismaille tyypillisen kaikille avoimen koulutuksen ihanteen ja sen moninaisten muotojen kuten kansansivistystyön ylläpitäminen. Riittävä harrastus- ja koulutusmahdollisuuksien tarjonta auttaa varmistamaan, että mahdollisimman moni hakeutuu kokeilemaan uutta ja kehittämään kyvykkyyksiään oman sisäisen motivaationsa ajamana, ei pakon ohjaamana.

UUSI AIKA TARVITSEE UUTTA POLITIIKKA TULONJAOSTA

Suomessa on vallinnut vahva ajatus siitä, että ihmisen pitää itse ansaita toimeentulonsa omalla työllään. Käytännössä kaikki poliittiset ryhmät ovat ajatelleet työstä maksettua palkkaa ensisijaisena toimeentulon lähteenä. Sosiaaliturva, koulutus, työllisyyspolitiikka ja verotus ovat kukin eri tavoin ohjanneet ja kannustaneet ihmisiä näin syntyvän itsenäisen toimeentulon ääreen.

Maailmanhistoriassa on kuitenkin paljon tästä mallista eroavia esimerkkejä siitä, mihin ja miten ihmisiä kannustetaan toimimaan ja mitä ryhmää nämä kannusteet suosivat. Nämä poliittiset päätökset heijastelevat kulloisia-kin työn, tuotannon ja toiminnan olosuhteita. Alaskassa on jaettu lähes 40 vuotta kaikille asukkaille runsaat tuhat dollaria vuodessa ”öljyosinkoa” osavaltiolle öljytuloista kertyneistä verotuloista. Öljyn tuottamalla vauraudella on haluttu aktivoida kaikkia kansalaisia mieluummin kuin lihottaa osavaltion julkista budjettia. Perinteinen vientiteollisuus on Suomessa ollut meidän ”öljymme”. Nyt se on ehtynyt eikä osinkoa enää jaeta.

Pienemmässä mittakaavassa verohelpotukset kannustavat kotitalouksia investoimaan tiettyihin aktiviteetteihin. Tyypillisesti helpotukset suosivat tiettyjä ihmisryhmiä enemmän kuin toisia. Helpotuksia oikeutetaan sillä, että kansalaisten valinnat saadaan tukemaan heidän oman ammatillisen osaamisensa tai jonkun uuden toimialan kehitystä, tai että ne synnyttävät lisää taloudellista toimeliaisuutta ja työtä. Tämänhetkisen taloudellisen ja yhteiskunnallisen tilanteen suurin riski on, että kun työpaikkoja ei synny, ihmisten elämässä ei tapahdu paljon muutakaan. Talouden ja ihmisten toiminnan dynamiikka katoaa. Ihmisten kykyä käynnistää uusia asioita on mahdollista vahvistaa poliittisten päätösten kautta. Se edellyttää kuitenkin poliitikoilta rohkeutta jakaa hyötyjä ja haittoja jatkuvasti uusilla tavoilla, ympäröivän maailman olosuhteita mukaillen.

Uusi tuotannollinen aika vaatii uusien poliittisten kysymysten tunnistamista. Vastaavasti teollinen aika synnytti suuret ideologiat kuten kapitalismin ja sosialismin ja niiden keskeiset työhön ja omistamiseen liittyvät poliittiset kysymykset. Digitalisaation pitkän aikavälin tuottavuusvaikutuksia kirjassaan *Second Machine Age*¹⁹ kuvaavat Erik Brynjolfsson ja Andrew McAfee

19. Brynjolfsson & McAfee (2014)

ovat korostaneet politiikan ja demokraattisen prosessin vaikutuksia yksilöiden toimeentuloon ja palkkaukseen tai markkinoiden sääntelyyn. Monet teknologisen kehityksen ohjaamat asiat, kuten työn ja tuotannosta syntyvän vaurauden jakautuminen, ovat lopulta myös poliittisia kysymyksiä. Vastaavia kysymyksiä on ollut edessä vaikkapa silloin, kun maatalous koneistui. Jos näyttää siltä, että digitalisoituminen ja robotisoituminen kumuloivat vaurautta rajusti ja kasvava joukko ihmisistä alkaa jäädä kehityksen sivuraiteelle, verotusta on kohdennettava uusiin paikkoihin ja harjoitettava tulontasausta uusilla, innovatiivisilla tavoilla.

Lopuksi: Ihmisen arvo ja yhteiskunta murroksen jälkeen

ARTIKKELIN alkupuolella kuvasimme, kuinka tuotannon digitalisoituminen mullistaa ja haastaa sotien jälkeen kehittyneitä suomalaista ja pohjoismaista politiikan ja yhteiskunnan mallia. Teknologia kehittyy tiettyyn pisteeseen päästyään usein melko väistämättömästi. Nyt digitaalinen murros on ylittänyt tuon pisteen ja murroksen voi ennustaa melko suurella varmuudella vain kiihtyvän.

Sen sijaan teknologian yhteiskunnalliset vaikutukset määräytyvät paljolti poliittisten päätösten kautta. Jos tätä poliittista ohjausta ei kyetä toteuttamaan nopeasti muuttuvissa olosuhteissa oikein ja ohjauksen keinoja rohkeasti uudistaen ja varioiden, ihmiset menettävät luottamuksensa demokraattiseen järjestelmään.

Suurten uudistusten ”myyminen” ihmisille on aina vaikeaa. Olisi kuitenkin turmiollista teeskennellä vanhojen ratkaisumallien yhä toimivan, kun ne ovat jo menettämässä parhaan tehonsa. Poliitikkojen näkyvimmit vaalilupaukset ovat kohdistuneet tähän saakka uusien työpaikkojen määrään ja työllisyysasteen nostoon. Samaan aikaan politiikan keinovalikoima näiden tavoitteiden saavuttamiseksi käy yhä kapeammaksi. Siksi on väärin ajaa tulevana vuosikymmeninä politiikkaa, jossa luvataan 1900-luvun lopun tyyliin uusia työpaikkoja. Yhtä väärin on ajatella, että ihmiset kuin itsestään oppisivat uuden aikakauden pelisäännöt, ottaisivat yrittäjämäisen otteen elämästään ja alkaisivat huolehtia paremmin itsestään tai lähiyhteisöstään.

Artikkelin kahdessa viimeisessä luvussa hahmoteltiin, millaisia mahdollisuuksia käsillä oleva murros tuo yksilöille ja yhteiskunnalle sekä millaisin toimin yhteiskuntaamme voi muuntaa digitaaliseen aikaan sopivaksi. Luvussa 4 kuvatut, melko nopeasti toteutettavat ratkaisut luovat joustoa ja avaavat uusia mahdollisuuksia tilanteessa, jossa talouden, politiikan ja ihmisten henkilökohtaisen tulevaisuushorisontin peruspilarit horjuvat. Lopulta kyse on kuitenkin paljon isommista muutoksista siinä, miten yhteiskuntamme organisoimme ja kuinka oman paikkamme ihmisinä siinä hahmotamme. Aivan samalla tavalla kuin teollinen yhteiskunta syrjäytti agraariyhteiskunnan tavan ajatella ihmisiä, työtä ja kehitystä, digitaalisuus edellyttää uutta tapaa ajatella.

Toiminnan kautta ihmiset löytävät innostuksen, thymoksen ja innostuksen kautta myös toiminnan kohteen. Syntyy tunne oman toiminnan merkityksellisyydestä riippumatta siitä, mikä on oman työn markkinahinta hetkelisesti.

Jotta pääsemme ylös kuopasta ja rakentamaan kaikkia hyödyttävää hyvinvointia yhteiskunnassa joka on osa globaalia, digitaalista taloutta, meidän on muutettava tapamme ajatella ja arvottaa ihmisten toimintaa. Keskustelun ja politiikan ytimessä ovat työ ja toimeentulo. Tulevaisuudessa pysyviä, vuosikymmenien työuria samassa ammatissa on yhä vähemmän. Se ei tar-

koita hyvinvoinnin tai merkityksen, tai edes työn, katoamista. Tärkeämpää kuin saada ihmiset kuukausipalkkaisiin töihin on varmistaa, että ihmiset ylipäänsä ovat mukana merkityksellisessä toiminnassa. Vasta sen jälkeen voidaan hakea keinoja siihen, miten tämä muuttuu poikkeukselliseksi taloudelliseksi menestykseksi – sellaiseksi, johon Suomessa totuttiin 1900-luvun lopussa ja 2000-luvun ensi vuosina.

Kuopasta ylös päästäksemme on siirryttävä uudelleenlaiseen ymmärrykseen ihmisestä ja ihmisen ja yhteiskunnan suhteesta. Kuten ennenkin, tarvitaan näiden molempien kehittymistä yhdessä. Parhaat ratkaisut syntyvät, kun suuresta muutoksesta kohti uutta tehdään yhteinen asia, teema, joka vähitellen leviää kaikille yhteiskunnallisen keskustelun tasoille ja kannustaa ihmisiä kokeilemaan uutta. Se on ensimmäinen askel ylös kuopasta.

Yhteinen asia syntyy kuitenkin vain tekojen ja toiminnan kautta. Tarvitaan selkeitä, uusia askeleita, joiden ansiosta ihmiset, me kaikki, voimme osallistua muutokseen, luottaa muutoksen olevan totta ja oivaltaa, mitä tavoittelemisen arvoista murroksen tuolla puolen voi odottaa. Uudistavat teot ovat siis eräänlaisia majakoita, jotka keräävät huomiota ja ohjaavat ihmisten muutakin toimintaa uuteen suuntaan. Tekojen kautta vahvistuu koko yhteiskuntaa koskeva lupaus tulevaisuuden hyvinvoinnista ja sen jakautumisesta kaikkien ihmisten kesken. Lupaus lujittaa luottamusta sekä ihmisten ja julkisten instituutioiden välillä että ihmisten kesken.

Tästä seuraa parhaimmillaan sysäys, joka kiihdyttää digitaalisen ajan sosiaalisten innovaatioiden – vastaavien kuin sosiaaliturva, kaupunkisuunnittelu tai työväenliike – kehitystä. Niiden avulla saamme silloitettua ajallisesti pitkää siirtymää yli kuopan isojen murrosten.

Tässä artikkelissa kuvattuja keskusteluja voi kiteyttää esimerkiksi seuraaviksi viideksi opiksi, joilla loikka yli kuopan eli aikamme suuren tuotannollisen murroksen saa vauhtia:

1. Poliitikkojen lupaukset irti kasvusta ja työpaikoista. Kasvu ja työpai-
kat olivat teollisen kasvun aikana hyviä välineitä toimeentulon ja hyvin-
voinnin lisäämiselle ja levittämiseksi. Niiden kautta tehtävien lupauksen
lunastaminen on tulevaisuudessa vaikeaa. Poliitikka on jäänyt siksi tässä
pelissä altavastajaksi. Meidän on löydettävä monipuolisempia välineitä
varsinaisten päämäärien eli toimeentulon ja hyvinvoinnin vahvistami-
seen. Siksi politiikan kielen on monipuolistuttava ja liikuttava bruttokan-
santuotteen kasvuluvuista ja työpaikkojen määrästä eteenpäin. Jatkossa
talouden kasvuluvut mittaavat vain tiettyä vahvasti globaalissa hyperkil-
pailussa mukana olevaa talouden osaa. Sen rinnalla yhteiskunnallista
toimeliaisuutta seurataan muilla tavoin, ja tämän toimeliaisuuden hyvin-
vointivaikutus voi olla jopa merkittävämpi kuin tuottavuuskehitykseen
nojaavien kasvulukujen. Tästä syystä politiikan on otettava entistä vah-
vemmin mukaan ihmisten hyvinvointia tuottavat toimet, jotka eivät
tuota työpaikkoja ja jäävät siksi bkt:n ulkopuolelle.

- 2. Työn tekemisen ja vastaanottamisen kannattavuus kaikissa tilanteissa on varmistettava.** Kun vanhoja työpaikkoja ja ammatteja häviää, on pahin uhka se, että ihmiset jäävät toimettomina odottamaan entisten töiden palaamista. Pitkään jatkuneesta työttömyydestä on nykymaailmassa vaikea nousta työmarkkinoille. On tärkeää saada ihmiset tarttumaan uusiin työmahdollisuuksiin, vaikka uusi työpaikka olisi eri alalla ja toisella paikkakunnalla kuin entinen. Uuden ammatin hankkiminen ei välttämättä tapahdu suoraviivaisesti. Siksi ihmiset pitää saada kokeilemaan nopeasti uutta ja kehittämään taitojaan käytännössä.
- 3. Poliitiikan tavoitteeksi tulee asettaa toimeentulon turvaaminen ja täydentäminen perustulolla ja sen erilaisilla yhdistelmillä palkkatulon ja yrittäjyyden kanssa.** Tulevaisuudessa yhä useamman toimeentulo syntyy muusta kuin kokopäivätyöstä maksettavasta kuukausipalkasta. Siksi ihmisten toiminnan vapausasteita pitää kasvattaa ja kokemusta toimeentuloon liittyvistä riskeistä laskea. Nyt ihmisten väliset erot valmiuksissa lähteä kokeilemaan uutta ammattia tai ryhtyä yrittäjäksi ovat suuria ja määrittävät valitettavan paljon oman varallisuustason ja taustan kautta. Muuttamalla sosiaaliturvan perusoletuksia pois palkkatyön dominanssista voimme lisätä mahdollisuuksien tasa-arvoa ja auttaa ihmisten omatoimista siirtymää yli kuopan. Samalla synnytämme edellytykset sille, että ihmisten kokemus arvokkuudesta ei kiinnity enää yksipuolisesti työpaikkaan ja ammattiin.
- 4. Näiden rinnalle pitäisi pyrkiä täystoimeliaisuuteen ja luoda edellytykset, mittarit ja kannusteet kaikenlaisen hyödyllisen toiminnan vauhdittamiselle.** Näin vahvistamme yhteiskuntamme resilienssiä. Juuri nyt ja vielä tulevaisuudessakin yhä suurempi osa ihmisten tuotteliaisuudesta ja toimeliaisuudesta karkaa markkinoilta ilmaisena vertaistuotantona. Vain osa siitä syntyvästä arvosta voidaan napata osaksi kasvavaa taloutta. Siitä huolimatta ihmisten aktiivisuus lisää hyvinvointia, sekä omaa että toisten. Meiltä puuttuu lähes täysin tapa hahmottaa ja ymmärtää maksuttomien digipalveluiden ja vertaistoiminnan tuottama hyvinvointi. Tästä syystä sen poliittinen johtaminen on ollut mahdotonta.
- 5. Käsitksemme oppimisesta ja koulutuksesta on laajennettava radikaalisti irti perinteisen koulun seinistä.** Tämä tarkoittaa yhä vahvempaa painotusta muihin kuin koulussa perinteisesti keskiössä olleisiin tiedollisiin sisältöihin ja kapeaan ammatilliseen pätevytyymiseen. Koulun pitää ohjata uteliaisuuteen, kriittisyyteen ja yhdessä tekemisen taitoihin. Koulutusta on aktiivisesti tarjottava ihmisille läpi elämän. Koulutus ja uuden oppiminen muuntavat omia kyvykkyksiä olosuhteisiin ja haasteisiin sopiviksi.

Kirjoittajista

ANTTI HAUTAMÄKI, FT, on innovaatiotoiminnan asiantuntija ja filosofi. Hän on nykyisin Demos Helsingin senior associate ja vapaa tutkija. Antti on aiemmin toiminut innovaatiotoiminnan ja palveluinnovaatioiden tutkimusprofessorina Jyväskylän yliopistossa sekä Sitran tutkimusjohtajana. Antti on kehitellyt pitkään uudentyyppistä innovaatiokäsitystä, jota hän kutsuu kestäväksi innovaatioksi. Hän julkaisee aiheeseen liittyviä havaintoja blogissaan anthauta.blogspot.com.

Seuraa Anttia: [@anttierkki](https://twitter.com/anttierkki), antti.hautamaki@kolumbus.fi

JUHA LEPPÄNEN, VTM, on liikkeenjohdon konsultointia tekevän Demos Effect oy:n toimitusjohtaja. Työssään Juha auttaa auttaa yrityksiä löytämään uusia mahdollisuuksia lähitulevaisuuden suurista yhteiskunnallisista muutoksista ja jalostamaan näitä havaintoja strategioiksi ja innovaatioprosesseiksi. Hän on aiemmin toiminut tutkijana Demos Helsingissä ja ollut perustamassa laatujournalismia edistävää Scoopinion-startupia, joka voitti vuonna 2011 Helsingin Sanomien säätiön Uutisraivaaja-innovaatiokilpailun.

Seuraa Juhaa: [@juhaleppanen](https://twitter.com/juhaleppanen), juha.leppanen@demoseffect.com

ROOPE MOKKA, MA, on tulevaisuudentutkija ja systeemisen muutoksen asiantuntija. Hän on perustanut yhdessä Aleksi Neuvosen kanssa Suomen ensimmäisen itsenäisen ajatushautomon Demos Helsingin. Roope toimii Suomessa ja kansainvälisesti lukuisten yritysten ja alueiden neuvonantajana käynnissä olevien suurten yhteiskunnallisten muutosten tulkitsemisessa. Roope on myös suosittu puhuja ja kolumnisti.

Seuraa Roopea: [@mokka](https://twitter.com/mokka), roope.mokka@demoshelsinki.fi

ALEKSI NEUVONEN, FM, on tulevaisuudentutkija ja elämäntapamuutosten asiantuntija. Hän on perustanut yhdessä Roope Mokan kanssa Suomen ensimmäisen itsenäisen ajatushautomon Demos Helsingin ja toimii sen tutkimusjohtajana. Aleksi on Kestävän hyvinvoinnin visiotyön päävastuullinen asiantuntija. Aleksi valmistelee Tampereen teknilliseen yliopistoon väitöskirjaa skenaarioiden käyttämisestä yhdyskuntasuunnittelussa.

Seuraa Aleksia: [@leksis](https://twitter.com/leksis), aleksi.neuvonen@demoshelsinki.fi

Lähteet

- Ali-Yrkkö, Jyrki & Rouvinen, Petri** (2015) Slicing Up Global Value Chains: a Micro View. *Journal of Industry, Competition and Trade* 15 (1), 69–85.
- Brynjolfsson, Erik & McAfee, Andrew** (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
- Castells, Manuel** (2000). *The rise of the network society*. Blackwell Publishing.
- Council of Economic Advisers** (2016) *Labor Market Monopsony: Trends, Consequences and Policy Responses*. https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/page/files/20161025_monopsony_labor_mrkt_cea.pdf
- Florida, Richard ja Gulden, Tim** (2005) The World is Spiky. *The Atlantic Monthly*, October Issue.
- Friedman, Thomas** (2005) *The World is Flat, A Brief History of the Twenty-First Century*. Farrar, Straus and Giroux.
- Frey, Carl & Osborne, Michael** (2016) The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change* 114, 254–280.
- Ford, Martin** (2015) *The Rise of Robots, Technology and the Threat of a Jobless Future*. Basic Books.
- Institute for the future** (2016) *People Transforming Work in the Platform Economy*. http://www.iftf.org/fileadmin/user_upload/downloads/wfi/IFTF_WFI_Voices_of_Workable_Futures_2016.pdf
- Mason, Paul** (2015) *Postcapitalism: a guide to our future*. Allan Lane.
- Mckinsey Global Institute** (2015) *Global growth: Can productivity save the day in an aging world?* <http://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/can-long-term-global-growth-be-saved>
- MDI aluekehittämisen konsulttitoimisto** (2015) *Kaupunkiverkkotutkimus 2015 -raportti*. <http://www.mdi.fi/content/uploads/2015/11/Kaupunkiverkkotutkimus-2015-raportti.pdf>
- Sharma, Ruchir** (2016) The Demographics of Stagnation. Why People Matter for Economic Growth. *Foreign Affairs*, March/April 2016 Issue. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2016-02-15/demographics-stagnation>
- Solow, Robert** (1987) We'd better watch out. *The New York Times Book Review*, July 12, 1987. <http://www.standupeconomist.com/pdf/misc/solow-computer-productivity.pdf>
- The White House** (26.9.2016) *FACT SHEET: Announcing Over 80 million in New Federal Investment and a Doubling of Participating Communities in the White House Smart Cities Initiative*. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/09/26/fact-sheet-announcing-over-80-million-new-federal-investment-and>

SITRA

SITRA.FI Puhelin 0294 619 991 [@SitraFund](#)

ISBN 978-951-563-981-3 (PDF)